

Politikai
röpiratok.

135.

135
1180

ESZMETÖREDÉKEK

A MAGYARHONI

PROTESTANTISMUS

JELEN STÁDIUMÁN.

IRTA

✓
Ifj. SZEBERÉNYI JÁNOS,

EV. LEKRÉSZ.

2.

PESTEN,

KIADJA LAUFFER ÉS STOLP.

1857.

L3F520056TT09

DE BALLAGI GÉZA.

Maxima libertas est, sibi leges ferre usque obsequi.

Joannes Szeberényi sen. Synod. p. 8.

Wir verkennen nicht, dass diese Reaction mit dem religiösen Ernste zusammenhängt, der durch grosse Volksgeschicke erweckt, gegen die Gleichgültigkeit und gegen den Unglauben ankämpft, diese Bastarde der Freiheit.

- Carl August Hase, Die Entwicklung des Prot. p. 23.

ELŐSZÓ.

Kevés mondani valóm van.

Keletkezését ez iratnak megfejtethi magának, ki elfogulatlanul és ~~még~~ érzelemmel függ honi egyházán. Küzdelmeinek és reményeinek korszaka ez.

Fognak soraim ellenmondást, neheztelést szülni, magamnak is kedvem volna szemrehányással illetni a végzetet, hogy tíz évvel korosabb nem vagyok; — de rokonszenvet is fognak ébreszteni mint tolmácsolói ama kínos körülményeknek, mik hivataloskodását és állását a nemzetét és egyházát egyaránt szerető lelkésznek olly annyira nehezítik, hogy ne mondjuk keservessé teszik napjainkban.

De akár így, akár amúgy fogadják szívem gondolatait, csak az álljon rendíthetlennül, hogy nincs csep vér bennem, mellyet kész nem lennék áldozni magasabb eszmékért a haza és az egyház oltárán.

Velem született kegyelettel szeretem a protestantismust, szeretem rajongásig; de tiltsák el a fülmilét, hogy ne csattogtassa öröm és kéj hangjai mellett mély búbanatát is! Hű szeretet hűszívű nyíltsággal karöltve járjon mindig, czerszeresen az átmeneti időszakban.

Mentségül, hogy ügyetlen tollamat bemártani merem, szolgáljanak, a kitűnő szegény egyházi irodalmunk mezején nélkülözhetlenné vált „Igénytelen vélemények” ezen szavai: — — — hogy könnyebbíttessék általok a közülési tárgyalás, és a vélemény központosítása, mindenkinek szabadságában állván ezen véleményeket bírálni, javítani, pótolni, módosítani stb.“ Én ezen „stb.” categoriájába gondolnám eszmetöredékeimet fölállíthatni. —

Vége:

ha volna magyar egyházi közlönyünk, eszméim nehezen lépendnek elő ilyen alakban, mely, hogy kevésbé illelomos akárminő belbajok megvitatására, félre nem ismerhetem.

Egyházas-Maróthon, 1857-ki vizkereszt napján.

Ílj Szeberényi János.

I.

Történeti visszaemlékezések 1850-ki télutó 10-kéig.

A nemes Canning, utolsó szónoklatainak egyikében, mondja: A mit akarunk, az nem egyéb, mint szabadság az egész világ számára. Jellemzőbben alig alkalmazhatók szavai valamelyik nemzetre, mint keleti magyar fajunkra. Állításunk mellett jelenleg s eszméink körébe vágólag csak ana ritka, szívet-emelő látvány szóljon, melyet a nagyobb részt róm. cath. Karok és Rendek táblája nyújtott vala, midőn egy félszázadon túl hajthatlan következetesség s állhatatossággal harczola a protestansok jog-egyenlőségeért, a lelkesméret szabadságaért. Ugyanazon balsors, melly e védharczot szükségessé tévé, sajátóságos hivatást rendelt egyházunk előkelőinek. Megmentői, és az evangyéliomban rejlő hatalmas szellemen kívül, igazi nemtői valának ők egyházunknak azon vészterhes időkben, melyekre olly szellemdúsan célzott az utóbbi hányai egyházkerületi gyűlés világi elnöke,¹⁾ mondván, hogy a protestantismusnak sorsa Magyarországbán: *nehéz utakon járni*. Illyetén nehéz utakon keletkezett az egyházi felügyelők és a társelnökség rendszere; ez történeti tény s elegendő a háladatos legbensőbb kegyelet halhatatlanságára, valamint az elismerő érzelmek s tisztelet megőrzésére, melyet egyházunk nagyjai magoknak kivíttanak. Tetteik, küzdelmeik, áldozataik emlékeztetélélekemelő maiglan. szívrazó nagy-szerűségében, s ama fényben, melyet sirjaik vetnek pályájukra,

¹⁾ Radvánszky Antal, Zólyom egyházmegye felügyelője 1846 óta.

vajmi törpe kicsinynek tűnik föl jelenkorunk a hősies multnak irányában!

Midőn tehát szokott lángelmű modorában azt mondja az Igénytelen Vélemények szerkesztője²⁾ „Maga az élet, az üldözések szomorú és rettentő napjaiban, alapítá meg a világi rend társelnökségét,” — nem csak helyesen és szépen jellemzé jelentőségét, mely a mult, jelen és jövő létszeres összefüggésére utal, hanem fölöslegessé is tett minden további elméleti okadatolást, minőt a keresztyén vallásnak „általjános papsági“ elvből meríteni és bebízonyítani teljes lehetetlenség, a mint ezt alantabb indokolni leendő alkalmunk.

Mondom, *hazánk evangyéliumi nemessége egyházunk mentője vala*, még pedig nem csupán politikai tekintélye és birtoka által, hanem főképen vallásosságánál s ama buzgóságánál fogva, mely korántsem elégedett meg a protestantismus negativ oldalával. Nem! A magyar evangyéliumi hitfelekezeti arisztokratia egész családi életével, érzelmeivel és legbensőbb szükségével gyökerezett még istenfélelemben, Jézus eszméi iránti föltétlen hódolatban, hitben, mely a protestantismus positiv eleme.

S ez, a közhithez ezen benső és külső ragaszkodása, ez vala azon egyetlen, de áldásteli érintkezési pont a feudalismus századaiban, a mellyen találkozott szegény adózó népe Kánahá-nunknak protestans földesurával. A polgárilag olly roppant távolságban egymástól álló két osztály akkoronta még egy álláspontot foglalt a vallás lényegére nézve. Igen, az Urban pihenő, hosszadalmas vallási villongások, véres áldozatok közt elholt, sőt elhult apáitok *egy* hitben és *egy* nyelvben a nép ezreivel emelkedének földieknél tisztább, boldogabb viszonyok eszmevilágába! Még nem sziszegett közbe a nemzetiségi viszályok kigyója, mely *később* minden érdeket más eszmékért elnyelt, még nem ápolgatott a házafiuság egyoldalúság rovására.

Beszéltek honn családi körben a nemzet s a hon szent hangjain, avagy az akkor divatos europai nyelvek valamelyikén a

²⁾ Dr. Székács József.

főfelügyelőség patriarchái Balogh Péter és B. Prónay Sándor: de nevelésök, viszonyaik koránt sem akadályozák őket a nép nyelvén véghezvitt közajtatosságban részesülni! Az utóbbiról tudjuk, mikép szent énekeink egynehányai már zsenge gyermekkorában olly annyira olvadának össze szíve vérével, hogy azokat soha nem énekelheté könnytelen szemmel, benső megindulás nélkül.

Óráknyi távolságu, templomokkal biró egyházakba fáradoztak eldödeitek. Legalább a keresztyén világ sátoros ünnepein szívörömet nyilváníták abbeli meggyőződéseket, hogy a szent-egyház ünnepkoszorúja, a vallás hajlékai egy *fensőbb világrendnek törvényeit* hirdetik. E mulandó, de egyszersmind számtalan édes szép örömeiktől virágzó *világban* éltek ők, csak hogy nem éltek e *világgal*. Mindég a néptömeg szelleme fölött állva, nem hitték *soha* magokat a keresztyénség szelleme fölött állhatni. Nem egyik köztök Noválissal tartott: Ha az egész világ elhagy téged, o Jézusom! én nem hagylak el, élek halok benned! —

Kérem ne mosolyogjon, ne vélekedjék a kedélyes regényes multnak illetén tüneményeiről túl kicsinylőleg senki! Mert elvonva attól, hogy apáitok ezen furcsának látszó buzgalomtól ösztönözve szívök vérével országos törvényeket vásárlottak meg, mik lelkiesméretetök szabadságának alaptörvényei maiglan, — hogy ugyanazon lélekben Róth Telekiné 100,000-et valamenyi főbboskoláinkra, *Jeszenák, Szirmay, Zay, Illés, Berzeviczy, Skaricza* belföldi tanodáinkban és külföldi egyetemeken kamatozó alapítványokra szinte százezreket hagyományoztak; elvonva attól, hogy egy adagocskája a vallásos kedély és regényességnek fölvilágosodott korunkat *boldogtalanabbá* aligha tenné; elvonva végre attól, hogy borzasztó öncsalódás, sőt lelki kábultságnak jele megfelejtkezni arról, mikép az ember *lényege* nem csupa szellemiség, hanem érzékiség is lévén, amarra igen gyakran csak ez által, csak érzéki eszközök segítségével — minők p. o. az egyház ünnepélyei, cultusa és szentségei — lehet nemesítőleg és serkentőleg hatni; mindezekről elnézve jelenleg, csak viszszaemlékezések, mult állapotok, a hajdannak tényei vannak szó-

ban, s ezeknek ecsetelése *mivelt* utódoknál a tisztelet gerjedelmére méltán számot tarthat. Föladatom e fejezetben tisztán történeti; létezett okok fonalán akarok jutni az okozathoz. —

Egynehány évtized óta nagyban változott a dolgok állása. Az egyház Európaszerte megszűnt lenni a nagy hatalmasságok elseje; háttérbe szorítottatott a politikai és nemzetiségi mozgalmaktól. Nem is siratjuk ezt. Az állam ne uralkodjék az egyház fölött: de ez szinte ne pöffeszkedjék, mintha csak övé volna a hon polgárainak lelke, az államé pedig halandó testök. ³⁾ O'Connell ugyan még vallásos érzelmekre támaszkodott szerencsétlen nemzete izgatásaiban, és 1847-ki év tavaszán láttuk a berlini magistrátust ünnepélyes menetben közeledni a király zsámolyához hittani fölterjesztéssel: azonban csatlakozik, ki ilyen jeleneteket a vallás iránti tiszta és kizárólag egyházi érdekből magyarázna. Nem, a vallás és egyház oda tolatott az ujkor eszménye és iránya által, hova tulajdonkép tartozik, a *szív magányosságába*.

Ám de ez nem egy-értelmű a *szív megvetésével*, és nem jelent annyit, hogy külsőségben, tettekben ne nyilatkozhassek. Szegény szerelem, sovány hazafiság az, melly csak szívben, néma, tétlen és szótlán érzélgésben vagy közönyösségben maradni képes. Hagyján mind a mellett, a hol legalább bensőleg hódolunk, ragaszkodunk a szerelem tárgyához, legyen az nő, haza, egyház, mindegy. De ha itt bent is, a kebel szentségében, ezen tárgyak iránti fagyasztó közönyösség, megvetéssel határos egykedvűség elterjed: akkor annak elébb utóbb napvilágosságra kell jönni. Jött is a mártiusi napok előtt. Oda vitte volt a korszellem a dolgot, hogy az egyház csak *toleráltatott* saját gyermekeitől, — céljával, melly vallásos élet terjesztésében és szilárdításában áll, a pórnéphez utasított. Süllyedett a különben derék nemzet az emberiség fejlődésének legalacsonyabb, sőt még csak bölcsője korszakát sem rútitó fokára, midőn anyagi élvezet, állami érdek, nemzeti fény és dicsőségen kívül mind inkább halni készült kebelében a religio és

³⁾ „Szemtelen papok! magoknak a Francziák lelkét, nekem csak testöket akarják hagyni!” Napoleon — eredeti kiadásban.

egyház iránti érdek és vonzalom. Fájdalmasan érintheti sziveinket ezen leplezetlen ítélet, — de valamint a fájdalom az által nem válik még igazságossá, mert nagy és érzékenyen bántó: ugy országunk mártius előtti átmeneti korszakát illetőleg, a protestantismus jelen stádiumán kimelöbben nyilatkoznunk teljes lehetetlen. Mi tiltson szerencsétlen fonáságok, a nemzet jellemében rejlő betegségek fölfedezésétől? Avagy nem volna-e tanuságos, mindnyájunkra üdvös foglalatosság, most, midőn az isten rendkívüli kegyelmének és haragjának évtől majdnem egy évtized választ, — midőn romjain állunk egy ó, de nemes törekvésekben dúsz kornak, — midőn ragyogó áldozataink és tévedéseink tragikus vegyülete csak mély sohajokat facsar nemesebb kebelből, — nem volna itt az idő, jelen állapotainkra nézve tisztába jönni, mennyire okozánk azokat? mennyire kellett a múlt idők eseményeiből kifejleniök, mennyire nem? Ezen, ha úgy akarják, történelmi tudományi szempont kedvéért, reménylek hazafiúi és hitsorsosi bocsánatot e vizsgálatból kinemrekeszthető őszinteségemért. *Non quia*, sed *quid*, legyen közös zsinórmértékünk.

Legelőbb is thesist állítok:

Jelenünket olly sajáttságosan jellemző, az egyház fényét, hatási körét, s hivatalnokai tekintélyét emelő protectionalis rendszer, korántsem egyedül politikai cél, absolut hatalmat biztosítani törekvő s alkalos forrásnak eredménye, hanem naggyából a vallásosságának reactiója a forradalom előtti vallás iránti közönyösség, egyháziatlanság ellen.

E thesis körül állítsunk most tényeket, tanúkat.

A nemzetiségi viták lángjai elboríták e hon világkedélyét kelettől nyugotig.

Elmondattott sokaktól bizonyos izgatottság vagy naiv őszinteségben, egész nyíltsággal és ünnepélyes alkalommal is, *hogy a nemzetiség a vallás fölött áll*, — mintha bizony szent hitbizományunk, a nemzet ügye, istentelenség- lelki ürességben támaszt, erkölestelenség- káromkodásban dicsőíttetését lelhetné: elmondattott, hogy az egyház csak annyiban érdekli őket, *a mennyire politikai céloknak, eszméknek szolgál*, szolgálhat, — mintha bi-

zony azon egész világrészeket nagyraelevelt intézet, mely a nemzetekkel legelső ismerteté meg nem csak a legmagasztosabb szabadságot, a bűn és csúf önzéstől szabadságot, hanem legelsőbben is fejté ki öntérén a képviseleti rendszer elveit, minnekelőtte a nemzetek álmodtak volna az alkotmányosság formáiról, — mintha ezen ezredéves *belső tényeken* ép ugy mint történeti cseményeken alapuló intézet körén kívül eső czélok eszközévé alacsonyulhatna! Midőn tehát egy részt fölbomlott ama főntebb említett érintkezési viszony a hívő nép és hívő előkelők közt, megszűnvén a közajtatosság iránti részvét, megszűnvén a szivnek ama természetes gerjedelme és iránya, melyet vallásos hitnek nevezünk, porlepve és üresen hagyatván számunkra templomainkban rendelt székeket: más részt a nemzetiség kérdése olly térre sodor tatott, mellyen vajha ne mutatkozott volna soha, de soha, az *egyházi gyűlések, templomok, iskolák terére*. — Itt t. i. következő ellenmondás és meghasonlásteli jeleneteket idézett elő.

Legislegelőször: A világi rend folytatá döntő befolyásu hatalmának gyakorlását egy *olly* intézet törvénykezésében és igazgatásában, mellynek *belső lényegéből kifolyó czélok* és érdekek iránti közönyösségét titkolni sem *kedve*, sem *tehetsége* nem volt; hollott ezekért nem lángolni a lelkeszi testületnek csak a legborzasztóbb kétszínűség, ez élet egész boldogságát feldúló álmokság rovására lehetendett. Im, ezen ellenmondásban, mellyet helyeselni lehet, de tagadhatni, elnemismerni annak, nem lehet, itt kere sendők első magvai a bizalmatlanságnak, egyházunk külső és belső tagjai közt, hahogy ezen új s nem kényelmetlen fogalmazást utánozhatjuk.

A kik önmagokat kizárták a hit közösségéből, habár fen álló viszonyainknál fogva, a kik a nép egyházi életének kifejlése iránt érdekl nem viseltettek: ugyanazok, ama hit és élet ápolásáért alakult egylet igazgatására és kormányzására leginkább kifolyának. Mert, hogy eddig egyházunkban, mind a lelkeszek kiképzettségénél, mind alárendelt, gyakran megalázó polgári állásuknál fogva, a világi elem túlsullyal birt és bír. ezt tagadni képtelenség.

Nemde ellenmondás ez? Elnézve attól, hogy Mozart, Beethoven vagy Meyerbeer halhatatlan zenehangjaik terjesztésére alakulandó egyesület elnökeül, igazgató tagjaiúl, aligha választatnának Montesquieu vagy Verbőczy-féle emberek, habár ezek is lehettek dilettánsok a művészet ezen ágában, — csak azt kérdelem: Lehet-e olly egyházi kormány hathatós, s több mint nominális, melly iránt a bizodalom megingadhatott? s lehet-e bizodalom olly kormányzói tényező iránt, melly önvallomása következtében csak nominális? mert hiszen hivatását önönmeggyőződésében már csak eszköznek tekinté az egyházon kívül fekvő czélok elérésére? —

Továbbá: Tapasztaltuk, mikép a nemzetiségi buzgalom hevében, az egyház beléletét, szorosb értelemben vallást-illető kérdések és indítványok vagy türelmetlen felületességgel tárgyaltak, vagy nyom és viszhang nélkül elhangzottak. Nagyon természetes. Ülhetek én naphosszat egy gazdasági vagy lóversenyfutási társulat gyűlésében, elkiáltom ugyan a „helyest“ vagy „halljuk“ bizonyos, az élet iskolájában rám tapadt clair-obscur ismeretem mellett, de — hogy felhevüljek, hogy elkiáltsam a „morianur“-t a fenforgó kérdések megvitatása s eldöntésénél, azt ne várja, ne követelje senki. *Hol nem létezik közvetlen érdek és tárgyismeret, ott buzgalom és erély sem létezik.*

Eperiesnek félszázados papja, 1844-iki egyetemes gyűlésen, az aggastyán szelidségével de határozottságával is indítványozá, sürgeté a közbünbánati napnak évenkénti ünneplését. Tartatik ezen országos bünbánati nap Europa valamennyi protestans országában. Czélja, jelentősége és szertartása ollyan, hogy még az atheismussal is összefér.

Czélja: Megemlékezés a nemzet résziről, a mennyire egyhitfelekezetű, hogy összesen és egyenként nincs, nem lehet olly befejezett tökéletességű, tisztaságu tagja, melly nem vétkezett vagy legalább nem tévedett volna pályája bármellyik fokán, akár istene akár pedig, ha ezt nem ösmeri, önmaga ellen, akár tetekkel, akár pedig természete kinemgyomlált nyers ösztöneivel, minők p. o. a büszkeség, szivtelenség, igazságtalanság, lomha-

ság, pazarlás, zsugoriság, árulás, hitszegés, szóval: a vétkek, tévedések és földi bajok anyja az *önzés*. Ha szíve sötétebb oldalait valaki elnézi, — ha önhibáit, egyoldalúságait, száraz becsületességét, s azon erényét, hogy rosztat nem tesz (oh! mi silány hitvány erényről fogalom! Pilátus is alkalmazta magára) megelégtlenül szemlélgeti, — ha a tökéletesség szent eszméje előtt meghajolni kemény a nyakcsigája, mert tökéletlenségeivel már megbarátkozott: az ellen nincs kifogásom, nem ducál a szóváltás, intézze ezt mindenki önmagával: de az egyházat, a vallás személyesített szellemét gátolni, akadályozni legspecifícusabb tisztjében, ez már aztán prosaikus baj, azonban még túlság és erőszak!

Jelentősége: Hogy az országosan megült közbűnbánati nap által tetemesen ébresztetik, szilárdíttatik a vallásos közérzelem. Ennek fontosságát a nemzet tetteirejének fejlesztésére lehetetlen félreismernünk, ha a történetet ismerjük. Általában a közérzelem megkivántatik a polgári erények ápolására. Ha fölteszem ez istenadta gyönyörűséges ország valamely történeti jelentőségű helyén diszlenék az ülve járva igazságot mondó Mátyás Corvin szobra, és emléktiszteletére ha csak szellemben is, évenként egyszer zarándokolna a háladatos nemzet, úgy, hogy Kárpátok ormai alatt és az alföld rónáin kiki megülné tüzhelye körében egy s ugyanazon napon a felejthetlen országátya emléknapját: valljon nem szolgálna ez a hazafiuság, a nemzeti önértés emelésére, valamint a honszeretet növelésére? Ugyanezt várja, keresi, találja az egyház közbűnbánati ünnepében. Milly varázserejű, lelketemelő, igazán nagyszerű gondolat: Egy s ugyanazon órában térdére borúl egy ország vagy egyik hitfelekezete gyarlóságai és küzdelemei érzetében! Egy s ugyanazon vezéreszmétől átnyilazva, epedez száz ezrek ajka akár a templomok boltozata alatt, akár csak a szív csillapult mélységében, jobb állapotok után itt alant s oda fön! — Mi kietlen, zordon itt ott éltünk ösvénye! Nem akarnók körülültetni a poesis e nemű terebélyeivel, ha csak az *önmagában szállás elutasíthatlan szükségéért?* Ez ráfér a nemzet választottjaira is, sőt épen tőlük

megkívánja a haza, hogy szemközt ama mennyei hatalmassággal, melly rájuk *sokat* bízott, még a nemzet boldogságát is, olykor olykor pihenjenek meg fáradozásaik és földi gondjaiktól, különben elvesz kezeik közt az élet a nélkül, hogy éltenek volna.

Szertartása: Ezt az evangéliom szokott komoly egyszerűsége jellemzi. Rendesen a nagy hétben vagy karácsony havában tartatik a protestantismus ezen sajátos ünnepé. Virradtával a város, vagy helység fölött rendkívüli csend és ünnepélyesség vonul el. A harangok hallgatnak, csak a bűnbánó közima zárshavai alatt üttetnek félre. Sokaljátok e külsőséget, az érzelkek általi illetén hatását a kedélyre? Eszembe jön Dove egykori tanáromnak élce: „Meine Herren, das beste Nivellirungsinstrument ist die Ueberschwemmung.“ Illyen szerhez hasonlított a magyarnak nem egy intézkedése, törvénye, gondolkozási módja: a teendőket többnyire a szerint itéltük meg, a mint ideális emberekre szabhatók volnának, nem pedig a fenálló világ szükségéhez képest. Mert egyik másik nélkülözhet külsőségeket, kívülről jövő impulsust: tehát kell hogy mindnyájan nélkülözzék! Aztán meg mi nagyobb életbölcséségnek tanusága: a létező birtokunkban levő kincsek változatos, szükség és körülményekhez alkalmazott czélszerű felhasználása, avagy parlagon heverésük?

Illy czélu, jelentőségü és szertartásu ünnepélynek országos megtartatását évről évre óhajta kimondatni az egyetemes gyűlés által Eperiesnek jubilarisa. A tárgyalás részleteire nem emlékezem körülményesebben, csak azt tudom, hogy indítványa *megbukott* és hogy a pietismus kártékony következéseiről tartattak beszédek, meglehet olyanoktól is, kik zöldasztali szomszédunktól suttogva kérdezek egy jámbor német módjára: Ugyan mi csoda születésü „der Kerle Pietismus“?

Illyen sorsban részesült akkoronta többnyire az egyház cordinációját, apáinktól öröklött Magna Charta átvizsgálását, *zsínat tartatását* illető sürgetés. — A százados megszokott ódesded kerékvágásból nem akartunk kiindulni. A reformok, újítások, ha a vallásosság élénkitésére, az egyháziatlanság és kö-

zönyösség megakadályozására valának irányozva, többnyire azon refrainnel fogadtattak: Hierarchikus viszketeg! ettől mentsen meg az Isten. A lelkészek hátráltak; némelyek erélytelenség vagy elkeseredésből-e? nem tudom, — száműzték magokat a gyűlésekből. Altaljában azon időszakban, melyről beszélünk, meggyengültek sok helyen ama patriarchális viszony szalagjai, melyek a régibb korban protestans előkelők és a szegény, minden külső tekintélytől levetkőzött, ezer gonddal küzdő, nehéz pályáját panasz nélkül futó lelkész közt léteztek. A mennyire ennek főoka akkori helyzetünkből magyarázható, csak annyit említek, hogy jobb gyümölcsöt termett volna, ha e világ nagyjai magokhoz emelik, édesgetik a világ kicsinyeit törhetlen türelemmel a capacitálás terén és méltányos megkülönböztetéssel a haza tán tévedő polgára és az egyház hivatalnoka közt. Megengedem, hogy ama minéműségökre nézve nemcsak nem találák el a helyest, de hogy túl is mentek intentioikkal, mik valóban nem ütik meg vala a Krisztus által kitűzött mértéket: de mint egyházi férfiak, kötelességeiket hivaik körül lelkesmeretesen teljesítő, tudományos férfiak gyöngédebb bánásra valának méltók, mintsem nevezetesen az ifjabb ivadéktól tapasztalniok kellett. Behegedt vagy felejtésbe merült sebeket fölszakítani nem akarok; megpendítenem kellett, hogy az elősorolandó kinövéseit jelenkorunknak keletkezésökig nyomozhassuk. Egyébiránt az is bizonyos, hogy nemzeti ébredésünk napja szinte nem volt folatok nélkül.

Hátra marad még egy jelenet, mint tanú a fentebbi thesis mellett.

Budapesten vagyunk az 1848-k év nyarán. A házban oskolákról folynak a viták. Számtalan bukfenczek mellett a státusphilosophiának remek jellemei vonultak át a szószéken. Maga a közoktatás ministere, Carthausinak feledhetlen költője, B. *Eötvös József* és *Deák Ferencz*, hazánk Aristidje, europai hírv státusférfiak, emelék szózatukat a különböző hitfelekezetek, egyházak autonómiaja mellett, melly oskoláikra is elterjedvén, zsarnokságnak elkövetése, és „reactionak“ előidézése nélkül lehetetlen

csak a közös iskolák föllállithatását elhatározni. Majdnem alá-
szolgáját mondatá el a miniszterrel a liberális, fölvilágosodott
gyűlés. — Hogy az ész, a természet, a *történetileg* kifejlett jo-
gokat megtámadni nem szabad, azt a liberálisok is ép úgy
elfelejtik gyakran, mint az absolutisták; a szélsőségek érint-
keznek mindég. De ez még nem a java. Történt azonkívül még
valami, mi hihetlennék látszanék, ha a hivatalos közlöny nem
közölte volna. Elmondattott: hogy a vallás tanítására iskolákban
alkalmatlanabb egyének nem lehetnek, mint az illető hitfeleke-
zet papjai! Nem marad ugyan a szó lovagias védelem nélkül:
de — vigyázatlan pillanatban odavetve, e szó a három bérctű
ország paplakait megjárta, megrázta. A legszerényebb, legjám-
borabb is búsan tekinthetett e hazára, mellynek szolgálhatni
épen lelkiekben képtelennek bélyegeztetett, holott is pár hónap
mulva e háladatlan hazáért vérét ontá. —

Egy felől ezen jelenet némi mentésére, más felől nyoma-
tékossabban hebizonyítandó ama tételt, hogy a fölvilágosodás,
szabadelvűség sem nyújt elegendő biztosítékot az egyháznak, ha
t. i. nem párosúl valláshozzi *benső* ragaszkodással: nem állhatom
meg, hogy ne vezessem a tisztelt olvasót Budapestről a frank-
furti Sz. Pál templomába. Ezen első német parlament, tulszár-
nyalva a szabadelvű álladalmak valamennyiét, midőn a vallási
ügyben p. o. azt végzé, hogy a birodalom polgára még csak
nyilatkozni sem köteles vallása iránt, ⁴⁾ holott még az oceánon
túl is, a békebelezés s közjogok gyakorolhatása egy Istenbeni
hittől föltételeztetik: az iskolaügyre nézve szinte 1848-ki nyár-
utójában 292 szavazattal 166 ellen elhatározá: Das Unterrichts
und Erziehungswesen steht unter der Oberaufsicht des Staats,
und ist, *abgesehen vom Religionsunterricht*, der Beaufsichtigung
der Geistlichkeit als solcher enthoben.“ ⁵⁾

⁴⁾ Grundrechte nach der zweiten Lesung: „Art. V. § 14 Jeder Deutsche
hat volle Glaubens- und Gewissensfreiheit. Niemand ist verpflichtet seine
religiöse Ueberzeugung zu offenbaren.“ —

⁵⁾ Grundrechte nach der zweiten Lesung: Art. VI. § 23.

Történeti visszaemlékezéseinket béfejezhetjük. Elegendők arra, hogy indulási pontúl szolgáljanak további, hízélgéstől és sértéstől egyaránt távol eső fejtegetésünknek.

Csillapultával az irtózatosszélvésznek, mely alatt összedült országunk ezredéves alkotmánya, egyházi igazgatásunk két főtényezői a világi rend és a lelkészi kar, némelly vidéken, igen kényes helyzetbe, feszes állásba jöttek. A világi renddel olyan nagyot fordult a világ, hogy belészédült. Veszteség jobbra, balra és mindenütt! A szivbelit ne bántsuk halotti fátyola alatt. A rengés anyagiakban is úgy forgatá fel viszonyaikat, hogy az első következés nem lehetett más mint *lehangoltság*.

Vallásunk, becsületünk nevében mondjuk ki és szolgáltatásunk igazságot a magyar birtokosoknak, nem csupán roppantúl meggyült bajaik iránti részvéttel és elismerés kifejezésével, hanem az által is, hogy helyzetöket meleg érzelemmel fölfogva, apróbb nagyobb árnyékoldalait ez osztálynak, phantásiánk nemesebb, gyöngédebb részével bírálgassuk, minden ítéleteinkben róla a lélektani igazságokat is kinefeledjük. Tágasabb viszonyokból, egy fölébredésnél gyorsabb pillanatban a legkorlátozottabbakba átlöketni: lehetetlen hogy egész forradalmat ne idézzon elő a kedélyben! Kényelmes, fáradozás és számítás nélkül jövedelmező kútforrásaikat, a népek sorsait osztó fensőbb hatalmaság példátlan rögtönzése következtében vesztve, készületlen és rendezetlen viszonyok közepette, adóval terhelve, nehezedett rájuk az élet folytatásának sulya. Mért illesztém be ezen elmélkedést eszmetöredékeimbe? Mivel a szeretet nélküli, fölfuvalkodott ismeretnek, okoskodásnak nincs semmi becsé! Írásaink is, melyekről azt tartjuk, hogy bennök vagyon az örökéletnek kulcsa: rég elítélték azt, mondván, hogy tudomány és legragyogóbb dialektika, szeretet, méltányos, fogyhatatlan szeretet nélkül, csak „zengő ércz és pengő czimbalom.“ ⁶⁾ Minthogy „írás és hittudósoktól“ is hallottam már e tekintetben az ítézetet szeretet nélkül alkalmazni, azért mondám, illik mindenekelőtte napi ba-

⁶⁾ Pál I. levele Korinth. XIII r.

jaink bírálásában, becsületünk megmentése kedvéért, lélektani és keresztyéni szempontból indulni. S valóban csak ezeket előrebocsátva, fejthetjük meg magunknak némikép ama rejtélyt, hogy új korszakunk első éveiben egyházunk előkelői leginkább passzív álláspontot foglaltak. A gyűlésekben nem jelentek meg. Kivételek lehettek, de némelly egyháznegyre azokról sem tud semmit. Az esperesség, mellynek tagjának lenni szerencsém van, a leggazdagabbaknak egyike hajdan kitűnően szereplő urakban, pedig 1848 óta egész 1856-ki őszi 6-káig, az esperesség világi elnökét kivéve, egyetlen egy sem látogatta meg köztök gyűléseinket. Pedig némelly gyűlési curiosumok nem adják elő magokat, ha a világi rend, mint az egyházi rend olly annyira üdvös ellensúlya ott ül alkotmányyszerű székein.

Nem, hideg egykedvűséggel nézték, túrték a dolgok menetét. Kétségbeesésnek jelei is mutatkoztak. Vége a protestantizmusnak hazánkban, lejárt az ideje! „Unsere Kirche ist im Verschiess!“ nyilatkozott előttem nyugoti fővárosunk egyik tekintélye. Ahoz járult, hogy sűrűn egymásután, futott híre annak, mikép ez és amaz jelentékeny nevű protestans család sarjadéka, csak az urak közönyösségének tulajdonítható önkéntességgel — reversálist irt alá. Rosszúl érezte magát az ember ilyeneknek hallatára és látván a mellett mindenfelé a vallásos szendegőket, kik közt néhányan maigis szunnyadoznak, az új törvényjavaslatra sem ébrednek föl, — nincs egyházuk számára, ah! annyi vérrel, annyi családi élet feldult boldogságával megvásárlott egyházuk számára nincs egyebök hidegvérű vállvonításnál! Tagadhatlan, nem mindenütt gáton találtattak legujabb vésznapjainkban.

Az öregebbek anyagi bajokkal, az átmeneti kor ezer bosszantó szeszélyeivel valának elfoglalva: fiaik pedig korán eleve más kincsről mint a politikai mező babérajairól nem gondoskodva, midőn ezektől megfosztattak, helyette mást szíveikhez nem szoríthatának; vallás, egyház, tudomány nem nyújthattak szórakozást, annál inkább a táncz; no, nem is lehet mindég sirva vigadni, kell vigadva is sirni....

A lelkészek egy része, megunva azok uralását, kikre kü-

lönben is nemzetiségi hazafiuságuk miatt neheztelt, nyíltan és titokban vallásos közönyösségről vádolá a világi rendet, azonfelül hatalombitorlással és egyházon kívül fekvő czélok utáni törekvéssel. Zavarosban halászni nem a gyémánt- vizü jellemek tulajdona ugyan: no de fölhasználtatott az alkalom, egyházunk rovására. A győztes árnyékában pihenő párt, fegyverforgatásban amugy is gyakorolva, úgy irányozta nyilait az akkori hatalom két főember leggyengébb oldala felé, hogy csak pusztá lélektani okoknál fogva is, magának angyalnak sem lehetendett ellentállani ama nyilaknak. A vádló vagy tanácsadóknak kettős ellenszenvü ösztön egy alány ellen egész dühhel fordult: nemzetiségi ellenszenv, és egyházhivatalnoki tekintélyök, akár valóságos, akár képzelt megcsonkítása miatti neheztelés. A világi elemnek túlsúlyának bebizonyítására aztán példák hozattak föl; kár, hogy volt csak egy példájok is! — A két báró engedett az ostromnak, capitulált, és az 1850-ki fatalis február 10-kén kiadatott az oklevél, melly villám gyanánt csapott le, nem ugyan tiszta égből, mert aggodalmas sejtelmektől borús volt az már akkor, — de mind a mellett úgy dörgött le, hogy a legbátrabbak is elrémltek.

Csak ellenei a protestantismusnak nem ismerhetik el, hogy a februári rendeletben foglalt vádak, azon szempontból, mellyről honi egyházunk velök megtiszteltetett, egy százszor ismételt s ugyan annyiszor kikoholt történeti fonákságon alapulnak.⁷⁾ Arról tehát szó sem lehet. De a mondottak recollectiója után, kérem az olvasót, hogy ne értsen félre, ha azt mondom: mikép ama rendelet okai, *részből*, minmagunkban keresendők! Bizonyos egyházi multunkból el nem tagadható előzményeknél fogva, annak történeti szükséggel kellett jönni, a mi jött. — Minden reactionnak genesise ez: megsértett önérdék és megsértett meggyőződés. Főhatalma nem nyugszik azonban sem az egyiken, sem

⁷⁾ Legujabban mutogatja ezt Hunfalvy János egy az „igénytelen vélemények“ német nyelvei fordításához csatolt eredeti, komoly hangulatu cikkben.

a másokban, hanem az ellenfél által nyújtott igazi sérelmek, túlságok, meztelenségekben. Ez teszi őt hatalmasabbá; s minden, akár vesztett, akár nyert csata után vegye kérdőre önmagát az ellenfél, valljon nem nyújtott-e a reactionnak alkalmas fegvert *hibái, mulasztásai* által? — Tegye azt pedig nem azért, hogy pártfelének szemrehányásokat tegessen, s abban gyönyörködjék, oh nem, ha föntebbi thesisemnek próba kiállítását bebizonyítani törekszem, czélom nem más mint az: nem javithatván a multakon, okuljunk rajtok a *jelenre és jövőre*! Épen attól tartva, hogy jelenlegi crisisünkben is majd úgy járunk el, hogy új reactionnak, még pedig nem annyira *kívül*, mint *belül* az egyház sánczain gyökerezendők, szolgáltatandunk okot, nem habozom pillanatig sem figyelmeztetni némelly túlságainkra, mik által csak ugyan *minmagunk* támaszt nyújtottunk azoknak, kik egyházi szervezetünkkel elégületlenek.

Mit embertársainknak nem olly könnyen, mit nekik csak olly *ritkán* adhatunk, *nyugalmat*, ahoz nyúlni, kiméletlenül azt sérteni, szent érzelmeiktől — látszattanak bár nekünk előítéleteknek — még azt is eltagadni, hogy nekik szent, nélkülözhetlen angyalaik *lehetnek* illyetén érzelmek: az — égbekiáltó vétek!

Ne mystifikálja magát senki, mintha csak egy vagy más vakbuzgónak értelmében szólnék. Oh nem! Solidárisan felelőssé teszem magamat, hogy nincs, nem szabad lenni papnak e hazában, a ki ne ismerné el s ne írná alá sajgó kebelével következő, majd sűrűbben majd gyérebben előkerült tapasztalásokat, itt fulánkös élczeket a vallás külfarmái fölött, ott meg végképeni megvetését, szerintök igaz — csak a mivelthez és szabad emberhez illő felülemelkedést, az országosan megalapított formákon, a vasárnapoknak megnemtartása által. Ez legislegelőször nem több, nem kevesebb jelenlegi fokán a népmiveltségnek, mint óriási botrány az ország religioja, az emberiség szentsége ellen. De azon felül még magunknak kárára is van, ha béreseink, szolgálainknak magunk rést nyitunk az isten félelmének érzete alól kibujni. E tekintetben előttem megfoghatlan marad némelly urak számítása. Panaszolkodnak a cselédség romlottsága fölött: s or-

voslást reménylenek-e bajaik, ha az ünnepnapokat glóriájok utolsó árnyékától is megfosztják? Higgyék el, s ezt mi lelkészek életre halálra állíthatjuk: a cseléddel vasárnap dolgoztatni, benne ezen munkátóli pihenést és istenneli foglalkozást rendelő napnak szent tekintélye iránt kétséget ébresztetni, őt nem csak valóságos kötelességének teljesítésére nem figyelmeztetni, de még az ünnepek célját is fitymálva kicsinyíteni, ez annyit tesz: *mint istenbeni hitét megingatni*. A nép nálunk és másutt s minden éghajlat alatt olyan, hogy a vallás lényegét, megszokott formái, külsőségei nélkül, magának képzelni nem tudja. Szemeiben a vasárnap megtartása és istenléte, Isten iránti lekötelezettségnek elismerése ugyanazonos fogalmak. „Nem lesz az jobb, csak ha büntettetik!” Megengedem, de engedjék meg önök is állításomat, hogy még *rosszabbá* válhatik ha jobbá nem! Különben pedig amaz állítás, hogy a népemberének csak a büntető világi törvény imponál s a vallás eszméje rajta nem javít, ismét egy roppant számitási tévedés, mert *tízszor* vétkezhetik az ember a vallás törvényei ellen, míg a civil-codex betűje szerint *egyszer* büntettet követ el; százszor kijátszhatni emezt, míg amannak lelke, lelkünkben, szólván, kikerülhetlenül megveszi rajtunk az áthágás birságát! Fölteszem, a fenálló polgáritörvények világosan és szigorúan követelik az ünnepnapok tiszteletben-tartását legterjedelmesb értelemben, s ime, daczára a kiszabott büntetéseknek, a kémlelő rendőrségnek, kényünk kedvünk szeretünk elbánva a törvénnyel, vásárlunk, árulgatunk, nyíratunk, méretünk, a proletariusok és nyárspolgárok meg misézzenek és unassák magokat a prédikáczió; holott ha a vallás szavának föltétlenül hódolnánk, ha nem is egyéni meggyőződésen de hatalmas egyházi közérzelmen feneklő hódolattal a nemzet millióinak szent napjai iránt: a kijátszható világi törvényekre szükségünk sem volna. Mindent összefogva, mit e tárgyról évekig mondani lehetne, csak arról kezeskedem kinekkinék, hogy a vallástalan tolvaj ügyesebb és merészebb a vallásosnál, s hogy nincs annyi füle szeme gazdának s tisztjeinek, a mennnyivel a *lelki eszméret* rendelkezik, mellynek ébrentartására, élénkítésére és

munkássága emelésére rendelvek a vásár- és ünnepnapok. Következésképen saját érdekében fekszik minden uraságnak óvakodni, hogy szolgáló személyzetének az egyháznak szentelt napok iránti tiszteletét, s vele szívének hitbeni erősségét ne veszítse, össze ne tépje.

Fájdalmasan érinthető továbbá a lelkészeket ama gyöngédtelen bánásmód, melyet a nyájasabb humanitás-kor igényeivel olly kirívó ellentétben, kellett a márcziusi napok előtt tapasztalniok itt-ott. Honoratoroknak bevétettek ugyan, a szavazati jog kiterjesztetett rájuk is: de minden liberalitásunk mellett, születési és birtoki elsőbbségünket velök gyakran szivmetszőleg éreztettük olly téren is, hol jogegyenlőségnek honosnak kellett volna lenni, régen, a legujabb divatunk teremtese előtt. Összefügg ez egyáltalában társadalmi izlésünk ferdeségeivel. Sehol sem bontakozik ez olly lassúsággal a külsőség benyomásaitól, mint hazánk magasabb rendű köreibben. Rabjai sokan egy mindenesetre nevetséges elfogultságnak. Meghajlok magam is a magosság előtt, de Isten ugy segítsen! soha nem más előtt, mint a szív és ész magossága előtt; meghajlok azután ez előtt akár daróc akár bársony fedje külalakját, mind kettőben Isten kegyelme nyilvánul. Érzem, hogy e kérdés körül számos körülményeket fontolóra kellene venni, azért mellőzve a privát élet különzségeit, álljunk a zöld asztalhoz. Itt nem egyszer a külső tekintély túlsulya egész a hatalom-egyedáruságig fölmerült, a hol méltányosság és a lelkeszi álláspont mélyebb fölfogásával magunkhoz emelhattuk, érdekeinknek megnyerhettük volna ezen, földi fényben szegény de istenben gazdag, rideg és szögletes külsejű de fedhetlen életű, igazságot hirdető, védő, a nép örömei- és csapásaival osztozkodó rendet. Kik 1851-ben írt, de csak 1853-ban kivonatilag sajtó alá bocsátott értekezéséről „állam és egyház“ czim alatt megemlékeznek, ellenmondási pörbe fognak ez utóbbi pontnál fogva. Ugyanis amottan magam mondtam volt, hogy az autonomiánk és gyűléseink ellen kígyót békát kiáltók magok magokat vádolják, ha a világirend túlsúlyáról panaszt emelnek, mert ki

a parlamentben erőt fejt ki, az uralkodik benne. Az ellenmondás akkori nézeteim s a mostaniak közt kiegyenlíttetik, mihelyest a két értekezés föladatáról tisztában vagyunk. Állam és egyház czimű munkámban az apotheosis könyeit hullatám egy nagy halottnak sirja fölött, egykori föltámadásának vidor reményével; az 1850-ki télutó 10-kei esemény fölötti diadalrivalgásba szívem érzeményei nem vegyülhettek. A gyászoló szeretet a sír martalékja fölött *csak* és kimerüléséig csak a veszteség fájdalomával, nem a vesztettnek gyarlóságaival gondol és foglalatoskodik. Beáll majd a higgadtabb eszmélés, bírálás ideje, órája. Megérkezett reánk nézve is. Nehéz volt ám 1848 előtt erélyesen föllépni annak, ki a folyam ellen készült úszni. *A legkitünőbbek talán épen azért valának kitünők, mert a korszellem árjaival eveztek.* Elég róla. E tárgy kimerítése nem lényeges, nem főczélom; a mea culpa egy részének elismerésére a mondottak is vezethetik komolyabbjainkat: azokkal pedig, kik a lelkésztől férfiasága és önbecsülhetése rovására szerénységet kívánnak, ellenkező esetben pedig *leczkézés és papuralmi hajlamot* pengetnek, nincs kedvem vitatkozni.

Végre egy kietlen rögös partra kell még kiszállnom. A nemzetiség ügyén, azt hiszik sokan, hogy már túlestünk. Ha ez annyit jelent, hogy elismertetik mind a két tábornak tulságoskodása, magam is úgy vélekedem; vagy hacsak annyit akarunk az által kifejezni, hogy a mívelt magyarországi férfi kérdésbe sem vonandja a *hazát szerző és foglaló* Árpád nyelvének elsőbbségét, magam is arra esküszöm. De a szétágazó véleményeken, az ellenszenves pártok kiegyenlíthetési kísérletein, óhajok eszmecseréjén nemcsak nem estünk még túl, egyházunk terén még csak küszöbén is alig állunk a kívánt és remélt öszhangzásnak. Megközelítendők ezt, csak forrásáig a siralmas nemzetiségi meghasonlásnak kell hátrálnunk, mi által egyszersmind a visszahatás eredetét protest. egyházunkban föllelendjük.

Elkopott dolgok azok már, hogy itt a templomok — ezen „mementó“i a földi fölötti dolgoknak, egy tisztelt egyetemi barátom szerint — amott az oskolák nyelv propagandáivá tétettek, s

a vizsgálatoknál minden figyelem és ösztöndíjazás csak arra fordított, vajjon tudnak-e a falu gyermekei magyar-szavakatokai vagy sem? Én másra viszem át a beszédet, mert, tekintve ilyen ellenvetéseket, rájuk mindig csak alkalmazható az ócska közmondás, egy-két pacsirta még nem a tavasz.

A jellem tükrözi magát az irányban; irányhoz szükséges a nyelv ismerete; nyelv-ismerethez szavak, szavakban rejlenek eszmék, gondolatok és fogalmak. Ha valakinél kívánatos az eszmék dússága, gondolatok bősége és szavakbani könnyűség, bizonyosan a protestáns lelkész-szónoknál és a protestáns népnél. Más hitűek legszűkebb nyelv- és fogalomkör mellett is czélt érhetnek felekezetök istentiszteletében; tudjuk, hogy az oltári áldozat szertartásánál a nyelv, értem az anyai nyelvet, papnál és híveinél mellékdolog. Innét magyarázható, mért nem terjednek a róm. kath. egyházban a visszahatás körívei akár magyarosítási, akár németesítési özönvíz leljen el, szélitiben hosszában olyannyira, mint evangyéliumi egyházunkban? Amott csak egy kincs inoghat — maga a nemzetiség; vallás, nép-nevelhetés iránt, féltékenység nem szállhatja meg az egyházi rendet a nyelvpártok bárminő trónusváltozásánál. Protestáns egyházban a nemzetiségi kérdés, valahányszor felmerülend, mindannyiszor fölzaklatandja nyugalma, vagy legalább nehézségeket szülend, mik csak a *vallás és egyház érdekeinek fölkarolása* és mérsékletség által eltávolíttathatók. A gondolatjárat itt egyszerűen ez: a protestáns népnek egy tetemes része szláv ajkú; népnevelést, boldogító fölvilágosítást, vallásos buzgalmat, egyházi lelkületet e népnél csak szláv nyelvű könyvek, beszédek, oskolák által lehet plántálni, terjesztetni; minél fölhangoltabb lelkészeinknél, vagy tán épen a korirányban a vallásosság szelleme: annál forróbb, élénkebb bennök az ösztön, mind magokban, mind lelki nyájainknál a nyelv ismeretét (mint a vallásosság elevenítésére szolgáló eszközt) lehető legnagyobb tökélyre vinni. Elhanyagolván ezt, önnön magok rabolnák meg magukat munkásságuk, malasztos hatásuk, lelkesezők egyik eszközétől. Zármondat: a buzgó, lelkes, népét szerető, vallásosságtól áthatott tótajku lelkész lehetetlen, hogy ne szeresse, ne tanulja azon nyelvet is, melyben egész életén át legdrá-

gább érzelmeit, gondolatait, legédeseb sejtelmait közölni és hivatalos működéseinek minden óráit tölteni hivatva vagyon.

Ezen tételek, s axiomák fonalán könnyebb lesz immár a mult eseményeit vizsgálat alá venni. „Lutheranus pap és panslavismus“ synonym fogalmak, elnevezések voltak a martiusi napok előtt. Nem írok panegyrist ezen tévirány fölött; tagadhatlan, hogy egy ilyen politikai töredékecske létezett, elcsábítva egy óriási eszmelidércz alfényétől e haza anyagi és szellemi áldásai iránti háládatlanságra. A bekövetkezett események azonban matematikailag bizonyíták be, hogy gyanúnk, panslavismusnak vádja és gyanúja olly egyházi férfiakat is ért, kik csak undorral és megvetéssel nézhettek le a tévelygők esztelenségeikre, s kiknek induló-pontjok a nyelv ügyében emezekével legtávolabb rokonságban sem állott. Voltak lelkészek, esperesek és superintendensek, kik a magyarosítás lobogója alá nem szegődtek, de nem a magyar nemzeti nyelv diplomatikus rangja elleni szenvből, sem a haza és haladási igények föl nem fogásából, hanem azon okból, mivel szíveiken hordák a milliónyi, munkás, fogékony, akkori sorsának elviselhetlen terhe alatt nyögő szláv nép felvilágosítását, nemesítését. Ők, mint közvetlen és majdnem egyetlen apolói, terjesztői a lelki világosságnak ez ország népei közt, megrettenve látták, hogy a nyelv ügye minden érdeket elnyel, az egyházi élet és vallásfejlesztésével senki nem törődik, azok pedig, kiknek fölötte örködni eskü szerinti kötelességök, előkészülő pályájukon módot utat nem bírnák azon nyelvbeni gondolkozás, irány és szóllás megtanulására, gyakorlására, mellyben egykoron hirdetendik az örök igazság ígéit, nevelendik a rájuk bizott nép lelkeit, kezelve e szerint legfontosabb kincseit az emberiségnek, a hazának. A magyar ember parlamentáris multjánál fogva könnyen veheti eszéágába, milly előnnyel dicsekedhetik egy győzni hatni akaró szónok, ha nem csak ő maga teljes hatalmában van a nyelvnek, de egyszersmind hallgatóinál is olly nyelvbeli miveltséget talál, melly megfejtendő eszméinek megfelel. — Avagy tán az Isten országának, az élet szépsége, tettereje s boldogsága országának tenyésztése, ernyedetlen ápolása a nemzet legalsóbb rétegeiben nem tesz kívánatossá

olly nyelvképzettséget, mint a minőt igénybe vettek hajdani megye- vagy országgyűléseink? — Csak a protestáns szláv népesség végképeni elhanyagolásának aggodalmától vezérelve szállaltak fel lelkészeink legjobbjai, kik a haza egyértelmű lángoló nemzetiségi törekvéseit szerették, tisztelték, habár nem akarták ezt elősegíteni a vallásosság veszélyeztetésével, az egyház virágozásának rovására.

Ismétlem, ámbátor kik közelebbről ismernek, érzik hogy mentségre személyemet illetőleg nincs szükség, — ismétlem, hogy voltak és vannak, kik dicsőségnek tartják más miveltebb nyelvet, mint a tót nyelv, nem tudni, kik a nép nyelvét még egyházi gyűlésekbe is át akarják vinni, mintha bizony illő volna egy keresztény evangéliumi írástudósra olly könnyű mesterséggel, csupán anyai nyelvének tudásával, megfelelni akarni az élet és a tudós feladatának; ismétlem, hogy illetén, valóban csak szánakozásra méltó, *egyoldalú* megrögzött szláv túlságokat nem védek és nem mentek; csak arra igyekeztem figyelmeztetni, hogy mennyire mulasztottuk az evang. lelkészek helyzetét megérteni, nehéz, látszólagosan nemzetelleni állásukat méltányos szelidséggel megbírálni és aggodalmaik ventillációjára az egyházi gyűlésekben hajolni.

Ugy hiszem, hogy nézeteimre kedvező világosságot vetend következő adat.

A szláv lelkészek java, tudományban, erényben kitűnő férfiak, összegyűltek 1841. elébb Breznyóbányán, azután Beszterczén, több éves előmunkálatok s éjjeli magányszorgalmuk nyomán egy énekeskönyvet, a kétszázados, a szláv nép „*jelen*“ míveltségének meg nem felelő, elavult és idomtalan külsejű „*Tranoscius*“ helyett szerkesztendő. A ki tudja, milly nagy fontossággal bír egyházunkban a protestantismus szilárdítására az énekeskönyv, mellyel az éneklést olly nagyon szerető nép, mint földi pályájának leghűbb kalauzával megbarátkozva, belőle szün- és ájtatos óráiban annyi bölcseséget, vigasztalást, erőt és ösztönt az erény követéséhez merít, mint a mennyit csak Sokrates vagy Plato keblök és az ég csillagaiból merítettek : az hálás örömmel elismerendi, hogy ama

érdemes férfiak egy kincset tévének a nép kezeibe, melyből ez ismét századokig kamatot húzand, s mely a honi protestantismusnak becsületére, s milliók szívében megkedveltetésére szolgálend. Hetekig tartott a komoly munka, reggeltől estig foglalatoskodtatá az önzetlen legelhagyottabb hitsorsosaikról atyailag gondoskodó lelkipásztorokat. Napidíjt ki adott volna nekik? Köszönetre melylyik kerületi gyűlés méltatta volna őket? Hiszen csak szláv könyvet, szláv népre nézve érdemest szereztek. Ámde ezen szláv nép mégis csak protestáns, s minékünk, midőn gyűlésezünk, iskolai és egyházi érdekekről, *egyházi téren állva*, gondoskodunk, nem szabad tekintenünk mindenekfölött a nemzetiségre, hanem a vallásra. A mit ezért teszünk, habár mi velünk nem egy ajku istenimádókért, keresztyénekért, de mégis csak honi protestantismusunk erősítéseért tesszük azt. Elnézve azonban ettől is, kérdem, az olyan szellemi vállalathoz, minő amaz uraké volt, nem kívántatik-e mélyebb és dúsabb nyelvismeret? Képes-e Gerhard, Klopstok, Herder remek vallásos költeményeit csak úgy boldog boldogtalan anyai nyelvére fordítani, a nélkül hogy e nyelv szerkezetével, szellemével megismerkedett, mélységeiben s magasságaiban honos volna? Ha a *vallást* forgásba hozni, a szív és családélet ereibe önteni, a földmivelő osztályt e szent haza fényének, dicsőségének emelésére szellemileg érlelni akarjuk: vegyünk magunkon erőt, valamieskét áldozni nemzetiségünk igényeiből a *vallásosság*, s így a hon boldogságának kedvéért. E szempontból tekintve e kényes kérdést, nem fogunk annyira csodálkozni, hogy apostolikus buzgóságú férfaink közül sokan a martiusi napok előtti túlságaink által ellenhatásra felingerelve azon aggódtak, hogy egy szép reggelen népünk a miveltebb nyelvű énekeskönyvet nem használhatandja, s lelkipásztorai, vezérei nem leendenek képesek egy egyszerű olvasó könyvet, vagy egyéb körismereteket tartalmazó, népneveléshez szükséges könyvet készíteni.

Nem állítjuk, hogy ama rendelet istenországát előmozdította volna, isten látja lelkünket. Feladatunk azonban nem csak gáncsolni, hanem okólni is magunk kárán; kötelességünk egyházunk jelen stádiumán, legközelebb a múltnak nevezetesebb fordulatpontjait,

retrograd úton, rejtettebb forrásaikhoz leszállva, megvizsgálni és úgy fölöttök ítéletet hozni.

Átfutva a mondottakon, nyugtalanság, bátortalanság fogott el. Háládatlanabb tér alig képzelhető, mint a melyen első fejezetemben mozogtam. Ahhoz járul tehetetlenségem leverő érzete, eszmék és kifejezések hiánya, melly utóbbiak soha nem akarják amazokat úgy fedezni, mint a lélek előtt felmerülnek. Érzem, hogy kitűzött feladatomból avatottabb tollat igényel, mert a jóakarát még nem pótolja a jó tehetséget. Görbed mindamellett lelkem a meggyült gondolkozási anyag terhe alatt; szólanom kell, ha az ügyesebbek hegy mögött tartanak. Pedig még az is nehezíti feladatomat, hogy úgyszólván csak csúcsról-csúcsra tarthatok szemlét a tárgyalandókon, mert ez írás is mint az „igénytelen vélemények“ kül- és belrohannak befolyása alatt szülemlik. Rövid a határidő, melyen túl életre való többé nem leendne. Nyugodtabban búcsúzó már ezen „vera pro gratis“-szektől, ezen első fejezettől is, mert egy férfi áll mellettem, kinek nyilatkozata azt foglalja magában, mit fejezetünk végsoraiban mondtam, csak jobban, csak nyomatékosabban, csak talpraesettebben. Deák Ferencz, 1848-iki nyárutó 9-ikén a nemzeti gyűlésen imígy szólalt fel: „Azt hiszem, alig van köztünk, ki mondaná, hogy azt, mi az idegen nemzetiségek irányában történt, ujra kezdhethők; alig van ki ugyanazon nyomon menne jövőben, mint eddig ment. Elhibázott lépések, a körülmények meg nem fontolása, theoriákra épített következtetések *kifejtik* az ember minden előítéleteit, makacsságait, jó és rossz érzelmeit. Csak néhány odavetett szó, néhány kifejezés vagy rosszszól magyarázott javaslat, ha nem egyedüli ok, de bizonyosan eszköz volt az indulatok felzaklatására“ — reactiona. ⁸⁾

⁸⁾ Magy. szón. és státusférf. könyve, Csengery Antaltól. 42-ik l.

II.

A magas cs. k. m nisteri, egyházunk szervezését illető, törvényjavaslat.

A berlini udvarvallás organumában, az „Evang. (?) Kirchenzeitung“ egyik számában, egész komolysággal állítottatott, hogy a Szentlélek könnyebben és hathatósabban ragadhat meg, és nyilvánulhat egy fejedelemben tanácsnokaival, mintsem zsinat vagy parlament által. Sem elegendő naivitással, sem annyi gúnnyal nem bír árva lelke, hogy a m. ministerium törvénytervének szerzőjét, a fursábbnál fursább szörszál-hasogatásoktól már tán elfonnyadt hársfák hizelgőinek szárnyai alá helyezzem. Erre ő valamint nem szórúl, úgy nem is igényli azt. Ő mindenesetre tudományos, rendszeres ismeretekkel bíró, komoly-lelkületű férfi, bár kicsoda legyen. De midőn egy *nem* alkotmányos birodalom kormánya, őszinte és tartózkodás nélküli nyilatkozatra szólít föl, több milliónak egyházi alkotmányát illető törvény-javaslat fölött: az által nemcsak a mai mívelt nemzetek alapelvét, mellynél fogva az állam nem akar és nem akarhat az egyházaknak törvényeket szabni, magáénak vallá : hanem abbeli öntudatát is fejezé ki, hogy javaslatának szerkesztőjétől tévedhetési mentességet, csálhatatlanságot föl nem tesz, és az illetőktől sem kívánja, hogy olyasmit tegyenek fel róla. A m. kormány ezen nemlegesen és ténylegesen nyilvánított gondolkozási módjában rejlik a jelen fejezetnek kettős szempontja, mellyen állást foglalva, a törvény-javaslatról szólni akarok Ugy bánunk legelőbb is vele, mintha nem is volna arra szánva, hogy nálunk létesíttessék, tisztán elméleti érdekből, a tudomány alapigazságainak elvitázhatlan elveinek nyomán; kívánatos pedig, hogy nem csak az egyházi rend, hanem előkelőink is méltóztassanak ez élet-

kérdések fölött, habár szárazabb elmékedéseken, türelemmel átvergődni, mert felületes journalistikai böngészetben fölszedett ismeretekkel a jó ügy diadalát ki nem vívandjuk. Ehhez *föllángolt érdek, érdekhez elfogulatlan alapos tárgyismeret, erre pedig kizárólag rávonatkozó iratok szükségesek.* — Túlesvén a theorián, ismét a múlt események és jelen állásunk világosságában fogom igyekezni a törvényjavaslat némelly feltűnőbb sajátságait kinyomozni.

Protestáns egyházi szervezet lehet:

1) *püspöki rendszerü.* Illyen csak egyetlen egy országban váll lehetségessé, mert reformációját egy szeszélyes királya vitte keresztül, — Angolországban;

2) *Consistoriális rendszerü.* Ennek *kellett* a protestantismus tűz és küzdhelyén alakulnia, mert a reformáció hullámai alúlról fölfelé toúlván, az evangyéliumi egyházi szabadság egészen münsteri rajongásig elfajulván, a mozgalom vívői kényszerítve látták magukat a kérlelhetlen körülményeknek föláldozni a külső szabadságot, hogy megmenthessék a belsőt, a lényegét, — Németországban;

3) *Presbyteriális,* majd képviseletinek, majd synodálisnak elnevezett rendszerü; isten kegyelméből a magyar evangy. egyháznak összerendezete; későbben Skócziában is, rengések közt gyökeret vert; a belölök felnőtt fának gyümölcsei talán kevésbé valának fanyarizüek, mint a honiak.

Angolországban az egyházat püspökök, tulajdonképen általok a parlament igazgatja; az egyházi hatalom forrásának hát nem tekintetik maga az egyház, a hívök összesége, hanem az országgyűlés. Németországban collegiális, az állam főnöke által kinevezett egyházi testületek kezelik az igazgatás gyepelőit; az egyházi főhatalom utolsó forrásának ismét nem a keresztyének egyetemessége, nem maga az egyház, hanem az ország fejedelme tekintetik; némellyek német sógoraink közt annyira szerelmesek e rendszerbe, hogy egy protestans fejedelmet „*summus episcopus*“-nak nevezték, mi körülbelül úgy hangzik, mintha „*tiszteletes uraimék,* vagy szentatyáknak“ czímeznök a koronás fejedelmeket. — Magyar és Skótorságban az egyházak által megválasztott képviselőkből

álló egyházi székek és gyűlések igazgatják az egyházat ; az egyházi hatalom forrásának itt maga az egyház, a hívők összesége, tekintetik, nem ismervén el más általi megbízást, hatalommali felruházást, mint a melly az egyház akaratából ered.

Főelemöknél fogva jellemeztettek ezen különböző egyház-igazgatási rendszerek következőképen : az *első* hierarchinak, a *középső* Caesareopapiának hierarchicus színezettel, a *harmadik* demokratikusnak, itt-ott erős adagával a küriarchi vagy aristokratikus színezetnek.

Vázlatszerű fogalmazásunk alapján két kérdés támadhat a nyájas olvasóban, t. i. mellyiknek ezen hármass rendszerből van igaza a tudomány, történelem és vallás-elveink ítélőszéke előtt? s mellyikébe az idézett rendszerekből akará törvényjavaslatát soroztatni a szerző?

Az első kérdést megoldhatja csak és csupán az egyháznak fogalma, természete, s e szerint a kérdéses dolognak *belső kényszerűsége*.

Az egyház nem egyéb, mint Jézus által alapított, vallásosságnak terjesztése és föntartása kedvéért alakult társaság. Alapítója és czélja határozhatják el külső szervezetét is. Amaz sem püspököket, sem consistóriumokat nem rendelt, hanem vallásának lelkét, szent szellemét óhajta indító és döntő kormányzóznak elismertetni végiglen. Ellenben világosan tünteti ki az egyházi hatalom forrását Máté XVIII. részében, a hol pörös ügyfeleket elébb egy-nehány tagból álló szabadon választott becsületbíróshoz, azután appellatio végett az egész gyülekezethez útal, az igazgatás teljhatalmát czáltal az egyháznak tulajdonítván. S így fogták föl akaratát a keresztyénség első terjesztői, első követői. Olvassuk az egyház első éveinek történetét Lukács történeti iratában, és a ki belőle mást, mint az egyház önkormányzását, öntörvénykezését kiolvashatná, az száraz dajkának se álljon bé. A melly egyházak korunkban a presbyterialis rendszer formái közt élnek, azok az ősi eredeti keresztyén egyházi szerkezetnek képét tükrözik. Hogy csak ez bír a tudomány, történelem és vallásos elvnek ítélőszéke előtt jogosítékkal: kitűnik az még világosabban és minden kérdésen felül az egyház czéljából, melly a vallásosságnak, Krisztustól eredő vallásos élet-

nek föntartását, terjesztését célozza. Mint minden szellemi élet és szívbeli viszony, úgy a vallásosság is külhatalomnak befolyása, hatalma alatt nem áll. Lehet-e hitet, szeretetet, reményt valakire ráparancsolni? Legmagasabb, legkifejlettebb fokán a vallásosságnak, a hol ez a szívnek önkényt kifolyó, le nem nyomható szabad isten-szeretete, a teremtménynek egyetlen adománya, mellyel kedveskedhetik teremtményének, ezt ő maga mindenhatóságával sem kényszerítheti ki. Felmélgva, minekutánna az egyházi társaságnak célja idegen akarat befolyhatását kizárja, következik, hogy csak maga az egyház, vagyis az *egyeseknek közakarata* képezteti minden, bármi néven nevezendő egyházi hatalom és hatóságnak kútforrását. De az egyház egyetemessége sem gyülekezetenként, sem országos kiterjedésében nem jelenhet meg piacon, hogy a tagok akaratát ki tudhassa, hanem választás által *képviselők*re bízza akaratjának nyilvánítását. Summa summarum: az egyház céljából és alapítója értelméből következik az egyháznak *autonómia*ja, melly tömegben nem nyilvánulhatván, a *képviselési rendszert* szükségessé teszi, mint a *közszabadságnak közrenddeli* egyeztetésének egyetlen módját.

Neki türközve szálljunk szembe a második kérdéssel: minő rendszeren töré fejét a m. ministeriális javaslatnak szerkesztője, püspöki, consistoriális vagy képviselési lebegett-e lelke előtt? Tétovázás nélküli felelet: a *képviselési*; ő a protestans egyház autonómikus elvét maga épségében akarta látni, és ennek létesítésére szolgáló egyetlen módját is elismeré, a presbyteriális-zsinatit. Ez tagadhatlan, tenyeren-fekvő tény. Nincs most arról szó, valljon az általa is elismert alapelv és elem nem paralyzáltatik-e a javallatban egy intézvény által, mely mindenesetre a munkálatnak achillestalpa; *jelenlegi célom az, a törvényjavaslatnak, kibontakozva minden suppositumoktól, meg nem vesztegetve a közzajtól, szigorú elméleti következetesség szempontjából igazságot szolgáltatni.*

Mi nyomorúlt könnyűséggel járna el ítélő tehetségünk, ha az egészről csak azt tudnók elmondani: erőszak és politialis gyám-ság céloztatik! Tisztán és határozottan kell kiemelnünk árnyék-oldalait; de mindenesetre világosságait is. Határozottan és a tu-

dományos bírálat kétszínűtlenségével kell elismernünk, hogy a kivitel hiányait nem tagadva, a törvényjavaslat mint képviseleti rendszer áll a világ szemei előtt.

Alkudozási téren állunk, ez tény, még pedig olyan, melyet nem szabad aprehendálnunk, mert ezen alkudozási perczenetet várta a protestans egyház 1791 óta. Alkudozásnak *alapja* kölcsönös fölvilágosítás és eszmecsere, a közeledési és érintkezési pontok előleges kitűzetése. Az egyszerű tagadás és ellentállás a sors, a történeti kényszerűség kezétől megragadva kétélű karddá válhatik. Megsértését, megtámadását a lényeknek én sem foglám engedni; a törvényes térről senki által sem tapostatnám le magamat; a szuronynak is csak a test adja meg magát, a lélek nem másnak, mint Istennek kezében van, melly alól nincs menekülés. Ha szükség, s a hol szükség protestálni, ott az utóbbi pesti Conferentiának tiszteséges aggastyánja számolhat a lelkészi testületre, hogy chorust képezend körülötte, — azon testület, melly eldődeinek gályarabságát ki nem irtá még emlékezetéből.

A közelíthetési pontokat, múltunkkal rokonos, csak kifejlettebb elveket nem szeretnék elutasítani, midőn épen ez által megmenthető a lényeg, s kivethető egy biztosabb jobb jövőnek horgonya.

Már a közvélemény iránti, kötelesség, melly közvélemény bizony eddig ezen, olvasmányi körétől távolabb eső tárgyról nem bír a legalaposabb és terjedelmes ismeretet, megköveteli különösen a lelkészekről, hogy egyes magány-nyilatkozatokkal lépjenek föl, s nyílt őszinteséggel tárják ki, a mit meggyőződésök sugall, hogy az említett törvényjavaslat csakugyan a képviselet elvén feneklik, s hogy ez alapon bizony építhetni olyas valamit, mi szabad evangyéli egyházi alkotmányának neveztetik és a mienktől csak annyiban tér el, a mennyire hiányaiban nem hasonlítand többé hozzá.

Vonalozzuk a képviseleti rendszer képét. Két fővonása im ez: a képviselőknak egyház, vagyis a hívők általi megválasztatása, és a képviselhetési jognak papok és nem papokra való kiterjedése; más szavakkal: ezen rendszer szigorúan kívánja, hogy egy részről a vallásos társaságnak képviselői a legszélesebbre kiterjedt válasz-

tási úton, közönségesen minden nagykorú tagnak szavazatával választassanak, — másrészt pedig, hogy a képviseleten alakuló fokunkénti egyházi székekben és gyűlésekben, lelkészek és nem lelkészek egyaránt legyenek képviselve, mert csak így nyilvánulhat fentebbek szerint nem csupán egy osztály, hanem a hívők összesességének akarata. Ezen megismertető főjelei a presbyterialis rendszernek gyökereznek vallásunk szent iratain, ez ellen hát emherfia ne is szóljon, hacsak urunk és apostolaival harcra szállni nem készül. Szóll-e ellenök, t. i. ama megismertető jelek ellen, a ministerialis törvényjavaslat? Erre a legfelületebb velei ismeret sem felelhet másképp, mint nem-mel. A fokozatos egyházi székek és gyűlésekben *elsőtől utolsóig* egyenlő arányban ülnek lelkészek és nem lelkészek, holott eddig különösen az esperességi gyűléseken a lelkészek száma, leglátogatottabb korszakában az egyházi nyilvánosságnak, mindig jóval meghaladta a világiak számát. Ezen képviselők nem neveztetnek, hanem választatnak *igen széles* választási alapon, csakhogy, eltérőleg eddigi szokástól, nem a *legszélesben*. Eddig az egyes gyülekezet apraja nagyja, kit a dolog érdekelt, béjött a lelkészt, felügyelőt, tanítót vagy véneket választó, számadásokat vizsgáló és a gyülekezet belügyeit tárgyalandó gyűlésbe; a törvényjavaslat szerint ilyen közgyűlések megszűnnek 500 lelken felül álló egyházakban, s helyükbe lép a „Gemeindevertretung“, melly az egyházak népessége szerint 60, egészen 200 tagig kiterjedhet.

Illyen vonású képtől bajos eltagadni, hogy nem képviseleti, nem rokonos az eddigivel, s állítani, hogy az csupa merő papuralom és erőszakoskodás a vallás terén. Az alku nézetem szerint illyen előzményeken megköthető. Nem is ellenzik azt az előttem fekvő *ágostai hitvallásúak* nyilatkozataik, de incompetenciájok érzetében a kerületek, a szerződhetés kimondását is csak a zsinatnak tulajdonítják. Egyetértek; a protestantismusnak illik, hogy méltósággal és az öntudat kifejtésével haladjon a világ színe előtt. Ő a zsinaton kívül az *egyetemes* egyházzól épen úgy nem rendelkezhetik, canonokat nem hozhat, mint a római kath. egyház, pápájának tudta és beleegyezése nélkül, egy hajszálnyira sem egyezkednék.

Elismerve itt is a lényegét, hogy a kerületi nyilatkozatok, mintegy ünnepélyes vallástételei a közérzelemnek és protestáns öntudatnak, nem bocsátkozhattak még olly térre és ollyatén szempontbóli megvitatásába a törvényjavaslatnak, amint az a szakiratok, magány-vélemények tisztében áll.

Tisztében áll az elnöki kérdést is terjedelmesb, több oldalú modorban szőnyegre hozni, a mint azt az igénytelen vélemények is megtették. Megegyezik-e a presbyterialis, képvisleti rendszer természetével, hogy a világi rend az elnökségből kizáratik? Sietek felelni röviden, körmönfontan: *nem egyezik meg.* Az indokolást még nem árulom el. A mindenkit égetőleg érdeklő tárgy baja-bibejének megoldásában valami különös kedvem kerekedett piczikét megsekirozni az olvasót, jó szerivel ugyan, de mégis körülbelül illyen kérdéssel: megegyezik-e a képvisleti rendszer természetével, hogy a ministerialis javaslat a *társas elnökséget* megszüntetni akarja?

Ha oda fordulunk útbaigazító válasz végett, hol a fentebbi kettős criteriont meritettük, a sz. íráshoz és a vallásos társaság fogalmához, akkor onnét következőleg hangzik felénk: — Nem parancsolom, hogy világi vagy lelkész karból, semhogy mindkettőből egyszerre *kellene* valakinek egyházi tanácskozmányaitokban elnökölni, *lehet* az lelkész és nem lelkész, mert ti végre is mindnyájan lelkészek, lelki emberek vagytok, lelkiekben pedig nincs különbség hivatal következtében, hanem csak lelki jelesség, fensőbbiség tehet különbséget; s vajha ez sem léteznék! bárcsak vallásossága által lelkész és nem lelkész egyformán nagy, jeles, kitünő volna!

Nem többet, nem kevesebbet nyerünk válaszul. Elég is ez. Többet ha ki hallani gondol a sz. írásból, a keresztyénség elveiből, p. o. olyasmit, hogy a társaselnökség az „egyetemes papság“ elvéből is következik, az nem nagyot, de nagyon hall. A sz. írásból én üdvösségem árán sem tudok egyebet kifürkészni annál: *hogy a társaselnökség vele épen homlokegyenest ellenkezik, de hogy elnök egyházi gyülekezetekben lehet akár lelkész, akár világi ember.* Minthogy pedig ezen nézetemmel egy általam mélyen tisztelt, a nemzet és az egyház köztiszteletével

boldogító és érdemlett mértékben koszorúzott ferfiuval ellenkezésbe lépek: elhiheti mindenki, hogy nem veszem tréfának a dolgot, s megkísértem állításomat okadatolni, előre kijelentve, hogyha valaki szokta a nálánál áldottabb eszüektől gyermekded kegyelettel magát capacitáltatni, tőlük tanulni, az én vagyok; ha tehát az „igénytelen vélemények“ írója túlnyomó ellenokokkal válaszoland, a visszavonulásra késznek találанд.

A társaselnökség védelmére ugyanis kiállítá a „közös vagy egyetemes papság“ elvét, hihetőleg már csak azért is, hogy védezcének jusson a sz. írás dicsfényének, tekintélyének egy sugára. Ezáltal azonban hebonyolítja a sz. írást *vagy ellenmondásba vagy logikai fonákságba.*

Nagyszerű, világhódító és átalakító elve a keresztyénségnek a közös papságról⁹⁾, — mely szerint az ó-világ ama fogalma, hogy a papnak tökéletesebbnek és azért rendkívülibb tekintélyben részesülendőnek kell lenni, mint más közembernek, megsemmisítettett, — következőt tartalmaz: mindnyájan egyaránt hivatva vagytok a lehető legnagyobb tökély felé irányozni lép-teiteket, — mindnyájan egyformán áldozatok a teremtőnek szív-jóság, kedélytisztaság áldozataival, — mindnyájan *úgy* gondoskodjatok üdvösségtökről, mint a régi vallások fogalma szerint a papok köteleztettek a nép üdvösségéről gondoskodni! — S valóban, a mi az egész keresztyénségnek leggyönyörűbb, legszen-tebb joga, szeretni lehető leghűbben a szentet, szentelni a szívet, szívben ápolni a hit, a remény, a szeretet csiráit, az nem lehet egy osztálynak kizárólagos joga vagy kötelessége; vallások vallásának nem tarthatnók a keresztyén vallást, ha ez elvel ellenkezőleg tanítana. Minthogy mindnyájan hivatva vagyunk *bensőleg* papok lenni, ilyen czél pedig szinte eszközöket igényel, mert semmiből csak Isten teremthetett valamit, egyike az eszközöknek pedig az, hogy vallásos társulattá alakuljunk, — minden társulat meg bizonyos alapszabályokon nyugszik: corollárium: *mindnyájan egyaránt hivatva és jogosítva vagytok az*

⁹⁾ Péter I. lev. II. r. 9. v.

egyház törvényhozásában és igazgatásában részesülni. Tovább akar még következtetéseket vonni és fölállítani? p. o. odáig: hogy mindnyájan papok levén, elnököljön lelkész és világi ember? Jól van, ültesse ön oda a tógába és atillába öltözöttet. Én is ott vagyok s kereken tagadom, hogy én ott pap mellett nem papot látnék. Mért? no mivel mindnyájan papok levén, az atillás is olyan pap, mint a tógában ülő, következőleg, egymásmellett két papot látok. Nemde ellenmondás: egyetemes papság, és a valóságban mégis különbséget tenni a lelkész és világi közt, holott bár kicsoda elnököljön, mindég csak pap az.

Meglehet azonban, hogy az „igénytelen vélemények“ szerzője ezen elvet csak a szív és Isten közti viszonyra akarja alkalmaztatni — amint másképen nem is alkalmazható — az élet külső viszonyaiban pedig ő is különbséget tesz a világiak és lelkészek közt. Ámde akkor a dogma befolyása s tekintélye alól kicsúszván az ikerelnökség kérdése, ezt a közönséges, általános logikai törvények ítélőszéke elé kénytelenek leszünk állítani. Ezen törvények pedig kérlelhetlenek s nem törődnek érzelmeinkkel. Az elnökség azt képviselvén egy összejövetelben, mi a fő az emberi testen, a vezér a hadtest élén, háziasszony a háztartásban, kettős hadvezérre vagy háziasszonyra nem ruháztathatván a *felelősség és kormányzás* kötelessége: logikai gondolkozás szerint a kettős elnökség — képtelenség, fonákság. Mellyik közülök a kormányzó? vagy mindakettő, ez esetben egyszerre kell és *egyetértőleg* szólaniok, határozatokat mondaniok, üdvözölni és búcsúzniok, mi csakugyan furcsán esnék, különösen ha az egyik hebegő s nem érhetné utól társát: vagy hallgatag elnézés, engedékenységgel következtében csak egyik köztük a vezér, a kormányzó, ez esetben mire való az a passiv assistens? — Ez a logikáé, nem az én okoskodásom. Állítván tehát, hogy a sz. írás, egyetemes papság elve, nem ugyan közvetlen, de közvetett értelmében kötelezi az egyházat kettős elnökségre, azáltal logikai képtelenséget tulajdonítunk neki.

Az egyarányos befolyhatási jogot igenis látom amaz elvbe, úgy, hogy ki püspöki vagy consistoriális rendszert ráma akarna

tukmálni: annak nemcsak az ész, a tudomány okaival állnék elő, de még azt is lábai elé vetném: hej, barátom, ez dogmatikus kérdés, állj meg! Annak tekintik azt csakugyan német hitsorsosaink legjobbjai ¹⁰⁾. De az elnökségre nézve éppen ezen egyetemes papsági elvből mást nem meríthetek, mint azt, hogy elnök lehet akár lelkész, akár világi ember, kettő egyszerre soha, mert dogmailag ez ellenmondás, logikailag képtelenség.

A mint eziránt ellentétben állok az igénytelen vélemények szerzőjével: úgy nyilvánosan köszönetet mondok neki, nem csak tisztársaim, de ezerek érzelmeit olly jellemzőleg, olly sokatjelentőleg tolmácsoló állításaért: *hogy a társas elnökséget maga az élet alkotd*, — igen az élet, értve nemcsak a múltnak viszontagságait, hanem amaz életet is, melly vallásos elragadtatásában a halált keresé, hogy halhatatlanul éljen.

En f. év őszhó 6-kán tartatott esperességi gyűlésünkben e kérdés fölötti vitát nem kezdeményezém, mert egész éberségemet, hatási vágyamat és beszédi tehetségemet a mindenesetre legfontosabb tárgyra, t. i. az egyházi cs. kir. főtanácsra irányoztam.

Midőn azonban egy lelkész esperességünk nestorai közül ¹¹⁾, a kérdés fölötti tárgyalást azzal nyitá meg, hogy ő nem tudna nyugodtan meg halni, ha ezen a széken — a világi elnökre mutatva — nem látná az Inspektort: utánna magam is az ikerelnökség mellett nyilatkoztam, nem hogy tömjénezek ama gyengeségnek, melly még keresztyéni hivatásában is jobban szeretné önmagát, hiuságát, mint az egyházat, — holott is Skótziaában az egyszerű lelkész elnöklete alatt lordok, Németországban a Gustav Adolf egylet közgyűlésén egy Superintendens elnöklete mellett ministerek szívesen helyt foglalnak; nem is azért hogy megindultam volna a méltatlanságon, melly a világi résznek elnökségi kizáratása által követtetik el rajta, — mert hiszen ugyanazt mi lelkészek nyugodtan és neheztelés nélkül túrtuk az egyete-

¹⁰⁾ Lásd a harmadik fejezetet.

¹¹⁾ Ján Károly, nyug. főesperes.

mes gyűlésekben, hol csak világi ember elnökölt, — különben is nem válnék a szabadság és egyenlőség pártolóinak szégyenére, ha örömet néznék a látványt, midőn azok, kik nagyok a világban, az egyházban piczit kicsinyebbekké, és a világ kicsinyjei emitt piczit nagyobbakká válnának; — nyilatkoztam az ikerelnökség mellett *először* is azért, mert — uti multae figurae docent, — nem mindenütt találkoznának olly ügyes, tapintattal bíró elnökök a lelkészek közül, mint a világi urak sorából, — *másodszor* meg körülbelöl ama megfektethetlen érzetnél fogva, melly az igazság hővét Dr. Luthert, midőn az Urvacsorája fölötti elváló vélemények őt is egyszer ingadozásba hozták, illyen nyilatkozatra kényszeríté: „Ich hab mich gerungen u. gewunden — aber der Text ist mir zu gewaltig.“ — Nem állhatam ellen a százados szokásnak; véretem szív felé tolni érzém azon jelenetnek elképzelésére, a midőn egy magyar evangyéliumi gyűlés decretálhatná: hogy világi elnöke lépjen le azon érdempolczról, mellyen állani hitbuzgó apáinktól *méltónak* és *szükségesnek* tartatott. Az egyház maga ezen viszony szét tépése elől mindég hátrálni fog, nemével a vallásos megdöbbenésnek.

Azonban nem árt az ellenséggel mi legközelebben szembeállani, midőn a riadó egyszer megszóllalt. A világ keze alatt nem egy, szívünkhöz nőtt, virág elhervad, nem egy boldogító viszony földúlatik, — nincs annyi sugára a napnak, annyi habja a tengernek, a mennyi áldozatot hozni kényszerül az érző szív a számító világnak. Nem tudunk elválni a társelnökségtől, mert fájdalmat okozna, — de fog-e vele törődni a „Reichsblatt“-nak nem tudom hányadik füzet, szám, fejezet és §-ban a „Vereinswesen“-ről szóló törvénye? Amagos kormány nem akar elismerni olly állapotokat, mik valamelly gyűlekezet elnökét a felelősség alól fölmentenék, s azt mondja: két elnök nem lehet egy s ugyanazon alkalommal felelős. Egyházunk azonban, ezt előre látom, nem egy, de több roham előtt is társaelnökséghez ragaszkodásával hátrálni nem fog; az állam főhatalma a „Reichsgesetz“ féle nehéz ütegével szinte nem fog akar-ni foglalt állásából mozdulni, — hosszú ideig pedig farkasszemmet nézni, vagy kard élire bízni a dolgot, az egyik vagy a másik félnél veszteségével járna, Mit tanácsoljunk mind a két

fél kielégítésére? A protestáns évkönyvek tisztelt szerkesztője azt ajánlja: hogy a törvényszékekben, tehát esperességi, kerületi és egyetemes egyházi székekben elnököljön a világi elnök, közgyűlésekben az esperes, püspök, az utóbbiban a legidősb püspök. Tagadhatlan, hogy ez a két létező és lehetséges expediens egyike s tán legjobbika. Némelyek ugyan megfordítva ohajtják, hogy a törvényszékekben a lelkész, közgyűlésekben a világi elnököljön. Ez ellen azonban több kifogás van. Pörügyekben, a hol lehetetlen a leggenialisabb lelkésznél föltenni a világi törvények és jogformák olly alapos ismeretét, a minővel előkelő hitsorsosaink bírnak, nem szeretném magamat a lelkész elnökségére bízni. Volt szerencsém egyszer ollyan szék előtt mint alperesnek állani, s hogy egy, napnál világosabb, személyemet mentő ügyben el nem marasztaltattam, *leginkább* egy jogtudós világi tagnak köszönhetem. Ellenben az egyházi közgyűlések egész világban részint imával, részint az egyházmegye kebelében törtéteknek rövid vázolásásával nyitvatnak; az imát mondó világi elnök Saulnak tekintené magát a próféták közt; a megye kebelében előfordult változások és nevezetesebb eseményekről ollyan tudósító beszéddel föllépnie, a minőt követelhetni egy főesperestől vagy püspöktől, alig lehetne. — A lehetséges kiegyenlítősi módok másodika az: kövessük a természetet, s szemeljünk ki azokat, kiket a genius magának kiszemelt. Nem minden főnök elnökségre született: de mind a két rendben a világi és az egyháziban, születtek arra való egyéniségek. Válaszszon hát, a törvényszékeket kivéve, minden közgyűlés szabadon elnököt, nem kötve magát egy vagy más osztálynak kizárása által. — A választott, ha nem is lesz mindenkor a legalkalmasabb, mert a majoritások is csalatkozhatnak, de mindég a gyűlés bizalmával magát kecsegtethető egyén lesz.

Habár ezeknél fogva az elnökség kérdése némi homályt vett a m. m. törvényjavaslatra: azt mégsem fogjuk állíthatni, hogy e miatt a képviseleti rendszer volna megsemmisítve, vagy a kiegyenlítésnek az út elzárva.

Meggyűl bajunk midőn a vizsgálat alatt levő törvényja-

vaslat süvegéhez nyúlunk; ezt, bármellyik oldaláról ránczигáljuk karimáit, rá nem igazíthatjuk a presbyterialis antonomián feneklő rendszerre. Mintha másnak fejről volna, amint az megcsik néha, hogy hirtelen távoztunkban, *rossz szándék nélkül*, tévedésből, szomszédunk kalapjával odább állunk.

Az egyházi főtanács, *úgy* a mint terveztetik, nem fér meg a képviseleti rendszerrel, mert paralysálja épen azt, mi ez rendszerrel czéloztatik, *a hívők közakaratiának nyilvánítását, vagy ha ezt nem is, annál inkább teljesítését*. Az egyház teljes, háborítlan, meg nem nyirbált autonómiáját, *az olyan* főtanácscsal összhangzásba hozni, arra nem adom fejemet. Az autonómia és képviseleti rendszer egymást föltételező fogalmak lévén — mint bimbó és rózsa, — ki emezt épségében nem hagyja, amazt is bántja, ez pedig olyas valami „noli me tangere“ egy magyar protestansnak, mert gyökerezik a bibliában és vérrel szerzett országos törvényeken.

Az igénytelen véleményekben találhat a nyájas olvasó, túzetesen tárgyalva oly 13 pontot, mely a magyar prot. egyház autonómiáját a főtanács által csonkítja, mi annyit jelent, ha az olvasó háziúr, s házában egy idegen úr 13-szor naponta vagy óránta parancsolhatna mit *kell, muszaj* tennie vagy mit *nem szabad* tennie: az háziúri autonómiáját ugyanannyiszor megdőngetné, megsemmisítené.

Megfoghatlan ellenmondás! Oda rajzol a művész egy magyar embert, életnagyságban, nemzeti díszöltönyben, jellege eredetiségével, — fejére pedig, az anomalia megejtésének légkisebb kényszerűsége nélkül, nem a nemzeti kucsmát, hanem külföldi, idegen divatú süveget nyom. Az ilyen ellenmondás nemcsak hogy megérdemli a magával ellenmondásba levőnek indulási pontjainak kipuhatólását, de egyszersmind szerencsés megoldásának kedvéért is kötelességünkké válik a kérdés fölött gondolkodni, hogy biztosabban tájékozhatssuk magunkat.

Az egyházi társaság tagjai nemcsak alanyai a vallásnak, de egyszersmind tagjai a polgári társaságnak. Mint egyenként alávétvők az állam szabályainak, úgy egyetemességekben is, mint

egyház, nem szűnhetnek meg végképen a közjog alanyai, az állam polgárai lenni. Szóval: az egyház nem lebeghetvén a levegőben, bár célja földön fölötti, mindenütt s mindörökre számtalanszor az állammal, s ez vele, érintkezésbe jövend; egyik a másikat nem ignorálhatja.

Kell tehát az állam és egyház közti viszonyoknak létét elismernünk. Ezen viszonyt is igyekezett az emberi ész tudományos rendszerbe hozni, a történelmi fejlődéstől elvonva s vele összefüggő előítéletektől le nem igazva fogalmazni, mi nagyon üdvös, mert a történelmileg kifejtett állapotok nem mindig eszesek, az ész, csak lassanként, néha nagy bajjal hatja át a valóságot, a fennálló viszonyokat. Így támadtak különböző nézetek e téren is.

A m. m. törvényjavaslat azon, különösen Poroszhonban jelenleg divatos, nézetből látszik indulni, hogy az állam nem csupán jogintézet, hanem az emberiség összes céljainak intézete, úgy hogy mindent átkarolhat, absorbeálhat, mindenbe közvetlenül befolyhat. Ilyen államfogalom alá természetesen az egyház is esvén, törvénykezése, igazgatása és kifejlése nem bízatik az eszmék erejére, a vallásos szellem főuralmára, hanem az állam gyámsága alá helyeztetik.

Igaz, régen túlszárnyalta az állam jelentősége azon sovány fogalmat, melynek ő nem több mint jogintézet, mint az igazságügy ministeriuma, -- azonban épen úgy a kor műveltjeitől közönségesen elismertetik, és a tudomány eredményeihez tartozik ezen elv: hogy az egyház magamagának cél; s minél miveltebb a nemzet, annál kevésbé nyulhat az állam a házi és egyházi élet szentségébe.¹²⁾ A protestantismus elismeri az államot isteni intézkedésnek. De utjok mindkettőnek egymásmellett haladván, fensőbb feladatukat csak viszonylagos méltányosság, ne-

¹²⁾ — — „für die Kirche ist eine gefährliche Versuchung, wenn sie zu etwas dienen soll, das nicht sie selbst ist, -- die freie Himmelstochter wird in das Gewirr der Parteileidenschaften gezogen, und bei einem Thronwechsel der Parteien werden mit den Lilien auch die Kreuze abgebrochen. Carl, August Hase, die Entwicklung d. prot. p. 26.

mes versenyfutás, és függetlenség mellett érhetik el. *Közvetlenül egyik a másikkal belüggyeibe a világgért ne elegyedjék, ne folyjon be!* Magas czédrusfák ők saját gyökereikkel, koronáikkal, s árnyékuk alatt folynak le az egyesnek, valamint a családi életnek napjai, majd csendes csermely gyanánt, majd csapdosva a ferge-
teg villámaitól.

Olly közel, s gallyazatát egymásbaszöve, áll ezen két czédrus a m. m. törvényjavaslatban, hogy egyik a másikat csak akadályozni fogja fejlődésében. Az egyház és állam közti viszony nem a kölcsönös jog, hanem a köteleesség szempontjából tekintetik, az az, az állam köteletségének tartja egyházunkra közvetlenül befolyni. Pedig az egyház céljának föntebbi fejtegetéséből már kivilágosodott, hogy az kívülről jövő befolyásnak tárgya nem lehet.

Az állam és egyház közti viszony, mind a protestáns, mind a rom. katolika egyháznak legbensőbb természeténél fogva, valamint magának az államnak fogalma szerint, következőleg meg-
alapítandó:

1., *Jus inspectionis*. Ezzel az állam minden kebelében fennálló társaságok és így az egyházak fölött is bír; ezek is t. i. az általános országos törvényeknek, a mennyire az *egyletekre* és *büntetésekre* vonatkoznak, alávetvők.¹³⁾ Ezen joga a statusnak nélkülözhetlen biztosítéka, nehogy veszedelmeztessék akár egye-
seknek, akár az egyetemességnek állása valamelly egyház kö-
rének áthágása által.

2., *Jus advocatiae*. Ennélfogva joga van megakadályozni minden jogtalan hatalmaskodást az egyik hitfelekezetnek a má-
sik fölött; jogában áll az egyházak közt támadható súrlódáso-
kat a jogegyenlőség szellemében elintézni, a megtámadottat meg-
védeni. Magától értetődik, hogy elvbeli, dogmatikus viták csak
a tudomány fegyvereivel vívandók és kiküzdendők.¹⁴⁾

¹³⁾ Legújabb honi eseményeinknél fogva kétséges dolog, vajjon birodalmi m. kormányunk ezen alapjogáról a szomszéd egyház irányában le nem mondott-e?

¹⁴⁾ Hogyan járnak a jogtudósok, ha theologikus subtilitásainkkal kiköt-

Ezen főfelügyelési és fővédelmi jog megilleti a státust. Jó is lakhatik vele, ha kelletlenül többre nem jár az étvágya. Az elsőbbség fogva megakadékozthat mindent mi veszélyesnek, politikai irányúnak látszanék az egyház törekvéseiben; a második meg tágas tért nyit az államnak az egyház *valódi céljának* előmozdítására, a nélkül hogy belső kifejlődésébe elegyednék. A valóság itt sem felel meg ugyan az eszmének, — a történet mindenütt csak összebonyolódott viszonyokat mutat, — állam és egyház századok hosszú soránát, majd tisztább majd tisztátalanabb indokból, egybenőttek, mindég tiszta kárukra. A jövőnek egyháza készen fogja találni a fogalmakat, mik mostan még csak tisztúlnak, vajúdnak, az indigenátusért folyamodnak; kik kenyerök felét vagy negyedét sem ették meg, megérik hogy az állam és egyházközi viszony az istenadta főfelügyelési és fővédelmi jogoszlopon kívül másra támaszkodni nem fog. Ezúttal csak foghegyen megpendítve egy reményt, melly már most is hízzottabb egy pusztá reménynél, új kérdésre akadunk, talán a legnehezebbekre. Mi úton módon gyakorolja az állam felügyelési és védelmi jogát? Valami kapocsnak, *még pedig létszeresnek*, csak kell lenni, melly organuma ama viszonnak, végrehajtója és eszközlője lehessen a kormány felügyelési intézkedéseinek egy részről, az egyház védelmének előfordúlható esetek meghatározására, más részről. Boldogúljon a ki tud a fentebbi kettős jogfogalmon alapuló viszonnak valószínűsítésével, ilyen kapocs, ilyen organum nélkül! Czélt akarva, akarnunk kell az eszközöket is.

Szavazatra bocsátván a dolgot, az egész protestáns honi egyház két félre oszlik. Egyenlőre-e? azt kár volna túhegyre állí-

nek, tanúsítja következő eset. Königsbergában egy polgár Krisztust szidta. Bepöröltetik. Az első bíróság mint egyszerű testület elleni kihágás, sértésért két hónapi fogságot ítél. Az állam ügyésze ellenmondott, mert, ha jól vagyunk értesülve — ügymond — Jézus és Isten egy személy, következőleg a vádlott isten-káromlást követett el, — és a főtörvényszék súlyosbítja az első ítéletet. Ám de egyházunk tana az soha sem volt, hogy Krisztus és isten egy személy, hanem egy lényegű, különben pedig mint a trinitás második személye, egy, istentől különböző személy. Berl. allg. Kz. 1851. Nr. 38. —

tani, — elég azon *csak* két, de tekintélyes táborra oszolni. Az egyik így okoskodik és vélekedik: jól voltunk mi eddig, az államnak megadtuk a mi az övé s nem is volt rajtunk keresete; Diogenesnek drága napmelegét adja meg vissza és majd elrendezzük belügyeinket lehető legjobban, az állam pedig felügyelési jogát gyakorolhatja a mint tetszik, csak történjék az okkal móddal, — a legjobban szeretnők ha a dicastériumok helyét a magas cs. k. helytartóság pótolná.

Eszményi állapotoknak még csak megfelelni ezen nézet, nem kigúnyolandó vagy félreismerendő alapja amaz aggodalom, hogyha egy külön államegyházi organum létesítetik, amaz felügyelési jogát mindinkább terjesztendi emennek kárára. Meglehet; de nekem az az aggodalmam van, hogy ez évben, a mely az 1857-ki, meghalok, sírba tesznek, pedig van kivel oszszam kenyerem, — éppen azért *mindent teszek, a mit a józan ész és előrelátás parancsol tenni, nehogy valósúljon az aggodalmam*. Virágtalanúl szólva: ha aggodalmak azértszövetkeztek volna az ember természetével, hogy újat nemerjen, habár ez előlátó biztosság mellett áldást hozhat: akkor Galilei az égboltozatát és Luther a földgolyót nem reformálják.

Mondottam már: a jövőnek alkotó szelleme megtalálja a fogalmakat, s könnyű dolga lesz eszméit létesíteni, de a mai világ elégedjék meg azzal, mit az idő számára érlelt. Európának valamennyi egyháza egy vagy más alakú kapocscsal létszeres összeköttetésben van azon állammal, mellynek határai közt képviseli a felsőbb világ rendszerét és törvényeit; hiszen ha már státus in státu is akarna lenni, levelezésbe csak kell néha bocsátkoznia tözsomszédjával, ha különben nem, legalább újévi gratulációját tudatandó. —

Ugy van az a divattal! Önök egy bizonyos rendezett, saját organummal ellátott diplomatikai közlekedést ezen két-hatalmasság közt — állam és egyház közt — megindítani nem akarnak: de a legliberálisabb külföldi jogtudósok legújabb divatú phrazise az, hogy státus státusban nem létezhetvén, okvetlenül kell az állam és egyház közt organikus összeköttetésnek lenni.

Tapottat sem kellett volna külföldre mennem, honi státusfér-
fiaink is nem másképp vélekednek! Emlékezzenek kérem az 1848-
ki időjáratra. A kormány közlönye akkor minket is ránczba
akart szedni, s elkiáltá magát: „státust státusban a független
kormány nem tűrhet; ti protestans atyafiaink simuljatok hoz-
záunk, ha az ország segedelmét igénylitek.“ És a „protest. egy-
házi lap“-ban *egy*es urak látták, a mit az Isten teremtett vala,
s mondták hogy az igen jó vala; a ki pedig másképen látta a
dolgokat, pessimistának, bizodalmatlannak tartatott. Ellenvetik
talán hogy az nemzeti, liberális kormány volt? Erre ugyan elő-
re megadtam a foglalót, ráadásul még annyit mondok: *tökéle-*
tes, örökös biztosítékot az egyháznak nem nyújthat a nemzeti kor-
mány sem. A 1791-ki törvényczikkek 26-ik §-sát úgy kellett
paizskép forgatnunk 1848-ban, mint 1856. forgatjuk; csak jó
hogy el nem kopik. Javát ezen táborozási jelszó elleni okoknak
utóljára hagytam magamnak. Hát a nagym. Guberniumra uta-
sítják önök a 3 milliónyi protestans egyházat? Ismeri-e ez dog-
mánkat, történeti fejlődésünket, egyházunk szellemét és orszá-
gos viszonyainkat vallásos tekintetben? Nem tartanak a bol-
dog emlékezetű helytartótanácsnak második kiadásától? Tegyük
fel, hogy az igénytelen vélemények tanácsa elfogadtatnék, és a
múltós. Guberniumhoz mind a két ev. hitvallásuk sorából egy-
egy hivatalnok előterjesztésül és értesítésül alkalmaztatnék Ő
Felsége által, mit nyerünk? azt, hogy két embernek fölfogása,
gondolkozási módja, szeszélye az egész helytartóságra legna-
gyobb befolyással lehet egyházunkat illető vélekedésében. Egy
szó mint ezer: kik az állam és egyház közti viszonyt hazánkban
a világ új forgásához alkalmazhatni nem akarják: azok minket,
egyházunk méltóságát, önállóságát olyannyira korlátozó és
sértő függésben az egyes politikai hatóságoktól, akarnak fogva
tartani.

Hallatszik azonban a másik táborból ellenkező szöveget; ér-
telmezhetjük imígy: nem tagadhatván a főfelügyelési és fővé-
delmi jogot, mely az állam fejét illeti, akarva nem akarva, de
logikai kényszerűségből nem tagadhatjuk azt is, hogy Ő Felsége,

jogának gyakorlata kedvéért minden gáton, sánczon meg nem jelenhet, az állam alsóbb rendű világi hatóságaitól pedig szabadúlni untig itt az idő, egy külön a honi protestantismus méltóságának megfelelő állami hatóságnak fölállítása szükségessé vált. Ne álljon a prot. egyház és Ő Felsége közt semmi dicasterium, hanem csak egy, az ő jogait személyesítő és egyzersmind az egyház jogait előterjesztő, közbenjáró testület. Elnevezni tessék a mint tetszik a nyájas olvasónak. Ha az igénytelen vélemények szerzője által kifoglalt tizenhárom pont hatásköréből levonatik, elnevezhetjük bizvást cs. k. főtanácsnak az egyháziakban. Mint tisztán állami hatóság, teendőinek szoros kijelölésével, végső esetre elfogadható, a mint bányai kerületünk ünnepélyes nyilatkozatában elismeri, hogy Ő Felsége felügyelési jogát gyakorolhatja tetszése szerint, és a posonyvárosi espreességnek elhírhedetett szavazata is köszönettel üdvözlendi vala a főtanácsot, ha általa egyházunk emancipáltatnék az ország világi hatóságaitól.

A mennyire a törvényjavaslatban tervezett főtanács mint egyházi hatóság tűnik fel, olly minéműséggeli kormányzási és igazgatási hatalommal fölruházva, a minő csak az egyház saját organumai által kezelendő: annyiban felmerül egy *fősuperintendensnek* szüksége, ki a zsinattól zsinatig megválasztandó, végrehajtó egyházi hatóságot képező zsinati bizottmánynak elnöke volna.

A tulajdonképi szervezés, tervezés, nem az én szerepem, arra nem vállalkozom a mi nem sajátom, s felteszem, hogy az igénytelen vélemények a tisztelt olvasók kezében vannak, ott bővebben meríthetni a minist. törvényjavaslat minden részleteit megrostálui ohajtó kíváncsiság számára; mind a mellett nem állhatom meg melléklelesen jövő szervezetünknek nézetem szerinti vázlatát ide rajzolni.

A) Egyházi törvénykezés hatóságai:

1) A helybeli választmány vagy vének széke; elnöke körülményekhez képest a lelkész vagy a felügyelő.

2) Az esperességi egyházi szék; elnöke az esperességi felügyelő.

3) A kerületi egyházi szék; elnöke a kerületi felügyelő.

4) Az egyetemes egyházi szék; elnöke az egyetemes felügyelő.

B) *Egyházi igazgató testületek.*

1) A helybeli egyház vagy gyülekezetnek nagyobb gyűlése; elnöke a lelkész.

2) Az esperességi gyűlés; elnöke a főesperes.

3) A kerületi gyűlés; elnöke a püspök.

4) Az egyetemes tanácskozmány; elnöke a fősuperintendens.

C) *Egyházi törvényhozó főtestület:*

a zsinat; elnöke szabadon választatik.

D) *Végrehajtó egyházi főhatóság:*

a zsinati állandó választmány, elnöke a fősuperintendens.

E) *Az állam és egyház közti viszonyok organuma:*

A cs. kir. főtanács evangyéliumi egyház ügyeiben.

Egyéni nézetem közlésére s azon álláspontnak kitűzésére, melyet a törvényjavaslat hézagai és hiányai irányában keltnék első pillanatától elfoglaltam, a mondottak elegendők. Építeni rajta lehet, kell is; de szeretném azt az embert látni az igazán okosak és szakértők czéhéből, ki át nem látná egyrészről azt, hogy a cs. k. főtanács a törvényjavaslat szerint egyházunk belélete működésibe belévág, holott itt nincs beszélője; másrészről azt, hogy körmünkre égett a szükség egyházunk viszonyát az államjoghoz más kezelésre bízni, mint a minőben eddig tengődött, midőn majd esperesektől, majd főbíráktól, majd kerületi gyűlésből, majd pedig helytartótanácsi osztályoktól vevénk rendeleteket: viszont pedig ha tanácsra vagy védelemre volt a lelkésznek szüksége, itt a félenkség és törvényes támasznak hiánya, ott meg részvétlenség vagy ellenszenv vállat vonított fölöttünk.

Szem előtt tartva czélomat, mely nem népszerű ugyan, midőn „Közönségünk fölöttébb érzékeny s minden gyöngye oldaluk

megérintését hazadúlásnak tartja, ¹⁵⁾ a lemondás öröm és titkos bűérzetével ismét thésist állítok. Szó szerint ez így hangzik.

A magas ministeriumnak törvényjavaslatát, bizonyos szembeüő sajátságaival s komoly irányával, részöl legalább vallásos közönységünkkel fölzaklatott vallásos reactionak köszönhetjük.

Oda látom magamat szorítva az utóbbi hónapokban tett tapasztalások által, mik a legkülönbözőbb körök e tárgy fölötti nyilatkozataiból ítélve és a lelkészek hangulatát ismerve egy roppant s veszedelmessé válható mystifikatióról meggyőződtek, hogy miről még öszhő 6-án a legszélsőbb baloldalon állva nem álmodám, le nem foghatom bennem az ösztönt, mely a sajtó útján kényszerít nyilvánosságra lépni és elkiáltani: „vigyázzunk, értsük magunkat, hallgassuk ki egymást, adjuk meg az időnek a mi az övé — s aztán békesség köztünk!” Ki e miatt rám neheztelhetne, vagy idétlennek tartja, hogy mélyen halgató egyházi esendét másféle dallamból megszakasztom, mint a minöböl gyüleseink viszhangoztak, az fontolja meg, hogy pünkösti bokrétiünkből nem hagyjuk ki a rózsát azért mert fulánkos a szála.

Egy félszázadon túl ignorált bennünket a birodalmi kormány, s ah! a haza is bizonyos tekintetben századok óta mostoha gyermekének nézett, midön szíve választottait elhalmozá kincseivel, számunkra, mintha istenadta földét nem is laknók, egy fillérje sem volt! Koldultunk fáradhatlanúl, s habár isten országaért koldúlni nem szégyen, nem lealacsonyítás, mindamellett a mai világban a koldulás is. nehezebb mesterség. Kopni kezd a kegyelem patriarchális szokottsága, mindenütt csak jogról, jogos követelésekről van szó, egyházunk maga olly begyes vagy büszke, hogyha bár belölről kifelé kopognak reá, ő nem akar a jog és követelés hajlékába lépni.

Mondom egyházi ügyeinkkel, állapotunkkal a birodalmi kormány nem igen gondolt. Ezen politikáját folytatni nincs többé kedve. Magyarázhatni ezt ártatlanabb s ártalmas utógondolatokból;

¹⁵⁾ Vas Gereben, Nagy idők nagy emberek. I K. 72. 1.

nem lehetlen, hogy 1848. azt hozván magával érdeke, ignorált, és most ismét csak politikája bírta rá nem ignorálni. Ámde éppen ezen változásnak előidézésében kereshetjük kiváló osztályrészünket. Constatirozzuk a dolgok valószínű menetét.

Érezvén szükségét annak, Magyarországot, mely a thronusért nem egyszer onta vért, megnyugtadni, a birodalmi kormány számtalan kebelindító fölterjesztéseink következtében önmagával tanácskodott: Megszüntesse-e az 1850-ki rendeletet, mely olly siralmas helybe nyugózta egyházunkat, s bizza-e magunkra a szükséges reformok kezdeményezését? — Mink, úgy hiszem, ha előbbeni állapotunkba visszatétetünk, e várakozásnak megfeleltünk volna. Tetszett azonban a m. kormánynak antecedenziák nyomán indulni. S ezek miről tanuskodtak? Arról, hogy a martiusi napok előtt a coordinatio szüksége pengettetett, itt-ott előmunkálatok is történtek, de valamint ezek egyoldalúságoktól mentek nem valának, úgy általában az egyházi reformok ügyei iránt idegenkedés és részvétlenség jelentkezett. Elhatározá magát ilyen értesítések fonalán a kezdeményezéshez nyúlni. Ez annak a jele, hogy nem bízott az egyház saját organumaiban, hogy ezek komolyan, szívből lélekből, akarnák és hajlandók lennének az egyház és vallás tekintélyét, horderejét emelni és mellékczelok nélkül az egyházat korigényekhez képest szervezni. Megengedem, hogy a törvényjavaslat sem kerülte ki a mellékczelok gyöngyhajhászatát, de kerüljön bár mibe, ismétlem, mit már esperességi gyűlésünkön egyhangu helyeslés mellett kitártam, *hogy én a leérkezett törvényjavaslatban büntetést látok, soha nem igazolható mulasztásainkért*. Azóta tisztúlt fogalmaim jelen stádiumán nem nevezem azt többé piritó büntetésnek, hanem visszahatásnak, sokak hidegsége, közönyössége, a vállalásos lelkületnek szóhoz jutását akadályozó, egyháziatlanság által előidézett visszahatásnak!

Azt mondják: e szabályok veszedelmeztetik egyházi szabadságunkat, és mink a *szabályozás* mulasztásával veszedelmeztettük. Azt mondják: a lelkészek tekintélye, hatásköre e javaslatban túlságosan ápoltatik, és mink meg túlságos elhanyagolásával ez érdemes és hálát érdemlő rendnek, hatását majdnem megsemmisítettük.

Hatás, ellenhatás! Ha a szerzője ama törvényjavaslatnak túlsúlyt képzelt egyházunk martius előtti állapotát, azt részszerint magunk okozók. No de már most fölpattan egyik, másik s türelem vesztve azt kérdezik önök: mi és mire való lett legyen az a coordináció, mellynek mulasztásával vádoltatunk? Feleljenek kérem előbb önök ezen kérdésemre: ugyan mi lehet az a Tiszaszabályozás? Tudjuk! — Tudom én is mit jelent egyházunk coordinációja. De Pesten nem mindenki tudja.

Múlt ősztűtő 19-kén tartatott kerületi gyűlésünk első napján a legtevékenyebb s legbuzgóbb világi tagoknak egyike, egész őszinteséggel nyilatkozott, hogy *helyeztessünk csak normális állapotunkba, s koordinálva leszünk, hiszen másra szükségünk sincsen, csak az abnormális állapot karjaiból kibontakozásra!* Nem felelt senki.

Szép egyetértelműség uralkodott. — —

Hallgatólag ez állítás elismertetett. — —

Elismertetett harmincznál több egyházi s ugyanannyi világi rendű küldöttektől 1856-ki ősztűtő 19-én.

Egyről tudom, ki már-már szólni akart, de jó barátai sokkalván gyakori fölszólalásait, tüzességét annyira, hogy a következő gyűlésben öltönyénél fogva tarták körükben, jó barátai egyet rátekintettek, s ő is hallgatott.

Semmisem zavará föl e ritka öszhangzást. Boldogságos Is-ten! de nagyszerű az olyan általános helyeslő elfogadása egy életkérdés fölötti nézetnek!

Tréfának sok, komolyságnak kevés, s úgy érzem magamat, mintha valami Vezűvnek kellene bennem kitörni.

Hát nincs szükségünk coordinációra?

Vélik, hogy ezen állítás helyeslésénél fogva nem vette föl senki az odavetett kesztyűt? Vagy gondolják, hogy az a lelkészek kebléből merített állítás volt? Oh te furcsa egyetértés, melly alatt annyi kétértelműség lappang, a mennyi csak kell! Itt a határpont, mellyen túl hallgatni vétek. Itt tűnik föl rémletesen az önmystificáció, mellytől tartok, s mellyről szólanom kell a zsinat küszöbén, mert az

ügynök használhat az őszinteség, az őszinte pusztúljon bár aztán, jelentéktelenség.

A m. m. törvényjavaslat imponáló többséggel, elragadó egyértelműséggel országszerte el nem fogadott azon alakban a minőben föllépett. Nem ejtem utamba, hogy a minoritás e részben mennyire érdemel figyelmet, vagy nem? az egyh. főtanácsnak pártolása és az ikerelnökség megtámadtatása mennyire credit volt tisztább vagy önzőbb érdekeltségből? Ámbátor elképzelheti kiki, hogy ezen kisebbségben maradt párt országszerte olly férfiakat is bír, kiket a mi többségünk soraiban szívesen láttunk volna; nem feszegetve ezt, csak annyit mondom: a lelkészek Árvától le Bácsszerémig, kik a többség zászlai alatt vívtanak, egytől egyig, a mint legdrágább kincsünket kockáztató tételeit a tervezetnek magoktól elűtasíták, a *szent kötelesség érzetében* úgy mindig, s mindenütt azon *utógondolattal* párosultak, hogy coordinatio, akár a törvényjavaslat nyomán, akár nem, de minden áron coordinatio szükséges, kívánatos, el nem kerülhető!

Igenis, hódolunk a szabadságnak, azaz egyházi autonomiánk és belőle kifolyó képviseleti elvnek: de nem hódolunk az elv kinövésének, bizonyos nihilisátioi iránynak. Kisylabizáltuk azt már az élet és a tudorok könyveiből, hogy szabadság minden formák nélkül csak levegő-vár. Élünk halunk a Krisztus által fölállított vallási önállóságért, melly a lélek legelvontabb életére nézve csak Istennek tesz felelőssé: de ez életért alakult társaságot környezve látni akarjuk a czél nagyságának megfelelő ünnepélyes, magas partú, a szellem rugonyosságát nem hátráltató intézményektől. Nincs intézete e hazának, melly múlt században keletkezett statutumait át nem nézte, át nem alakította volna: *csak* az evangyéliumi egyháznak soha nem öregedő, hősi évszakokat alapító szelleme, részint elavult, részint befejezetlen foltozott formákban tengődik! A Tiszának nincs medre, azért ássák, hogy áldott árjai ne vesszenek el átkot szórva a puszták homokjában és kalászhullámzó mezőiben, s egyházunknak, a vallásos láng élenkítésének, a vallásos szellemnek utat egyengetni a szív világába nem sietünk!

És a többségnek ilyen godolkozása, meggyőződése irányá-

ban, most, midőn a kisebbségben levőket capacitálni, megnyugtatni igyekszünk, most állítatik ünnepélyes helyen: nincs szükség coordinatióra! Távol legyen tőlem, hogy ezt rossz akaratnak tulajdonítanám, tulajdonítom inkább a lelkeszek közvéleménye nem ismerésének és nem elegendő méltánylásának. *A centrumnál állás számtalan előnyt nyújt, de álmítást is.*

Húzzunk be elmélkedésünkbe ismét egynehány jelenetet a mindig zöldelő életgyakorlatból, a valóságból.

Nógrád alesperese, Geduly Bogyoszló, egyházmegyéjében tudományos férfi, ünnepelt szónok — örökség fejében járul ez valamennyi Gedulynek, — lelkiületénél fogva a magyar nemzetiség barátjainak egyike, és a múlt pesti gyűlésen a legjelentékenyebbek egyike vala. Ő a bányakerületi bizottmány jelentését elvileg egész terjedelmében magáénak vallotta. Azonban véghetlen önámítás volna azt hinni, hogy ezen érdemes egyházi férfi a coordinatiót szükségtelennek tartja; sőt még a társas elnökség szüksége iránt többet magával sem vélekedik a szerint mint a kerület.

Ugyan ez által olly megelőző szivességgel üdvözlött új tagja Szarvas lelkesze, Havjár Dániel, szikrázó szellem-gyermekded alázatossággal és szórakozatlan barátsággal párosúlva — első sorban foglalt helyet azok közt, kik azt a bizottmányi nyilatkozatot pártolák. Ismét csalódnánk, ha azt hinnők, hogy ő nem tartja szükségesnek a coordinatiót. Sőt inkább valamint a gyűlésben megpendíté, úgy egyházmegyéje kebelében ő és egyetemi barátja az én édes bátyám, elsők sürgeték a legnyomatékosabban az egyház szervezését.

Magáról az igénytelen vélemények szerzőjéről azon hír szál-longott, mikép nyilatkozata szerint ugyanannyit — ha többet nem írhatna irata ellen, a mennyit ez tartalmaz. Ha ezen önvallomása valamit jelent, csak annyit jelenthet, hogy saját véleményei korántsem estek át bensejének utolsó döntő gondolatharczán. Ismerék világi rendből igen tiszteletre méltó urakat, kiket protestantismus elleni érzelmekkel gyanúsítani senkinek sem juthatna eszébe, s kik egyházi hanyatlásunk ellen némi óvszert gondolának üdvözölhetni a cs. k. főtanácsban, úgy, hogy e kérdés fölötti ellenkező

meggyőződés nem volt pillanatnyi mű, hanem csak gondolattusa és ingadozás útján szerzett meggyőződés.

Hogy egyházi kormányzásunk hiányos volt s most is az, hogy rendszerünk elvben szép és jó de felelős végrehajtó hatóságnak nem léte miatt csak egyéniségek buzgóságától függött, mennyire akarák a szép elveket áldásthozólag életbeléptetni, hogy a lelkeszi pályára nem is készültünk úgy amint azt igényelhetni: ezekre s több ilyenekre már Fáy András „Óramutató“ című munkájában figyelmeztetett: azonkívül pedig a coordinatio szükségét még egy olly tisztársomnak szavaival támogatandom, kinek jó lelkületéről azok sem fognak kételkedni, kik az enyém fölött talán már elcsó-váltak fejüket.

„Hála Istennek, ő cs. k. ap. Felségének kegyelmes szavát bírjuk, miszerint egyházunk őseredeti alakjában nemcsak meghagyni, de a kor igényeihez és felismert szükségleteinkhez alkalmaztatva rendeztetni is fog, mi nemcsak új vért fog önteni a magyar protestantismus életereibe, hanem annál jobban is becsülendjük azt. . . . Hogy saját egyházunk határain belül sokkal többet tehetnénk az evangéliom szerinti élet fejlesztésére, mint a mennyit teszünk, kétséget aligha szenved. Az árvákról gondoskodnak az egyes egyházak is. Nálunk az egyház, mint egyház mit tesz? Világi hatóságok kórházakat nyitnak, de egyházunk, mint egyház, mit tesz? Mesterinasainkat legalább vasárnap tanulásra kényszeríti a kormány; egyházunk itt is miként szerepel? Templom, pap s tanítólak újból fölépítésére való kéregetés, tudjuk mi csekély foganatú.¹⁶⁾ Tovább e férfiú, s tovább én sem akarom vonalozni e képet, csak futóban még egykét kegyes óhajtatot engedjen meg az olvasó közölnöm, ha nem is lesz nyomja-magja. Vallásos népiratokat terjesztő, szegény betegekről gondoskodó, az egyház legnyomorultabbjait és egyes szegény templomokat benső ékeivel, oltárterítőkkal ellátó nőegyletek országa, mikor fogsz hozzánk, e szép haza nemes hölgyeinek szívébe jönni?! Pesten, Eperjesen, még imitt-amott vannak nőegyletek; de mért

¹⁶⁾ Fabó András, prot. naptár, harm. évf. 26. l.

nincsenek minden megyében? Mért nem alakúlnak faluinkon lakó nemes családjaink? A létező nőegyletek közt is egyik sem tulajdonképen egyházi lényegű, irányú. Még egy tekintetet az egyházi, vallásos életnek tündérországa — Skóthorba! Berlinből írnak m. év télelő 3-ikáról a darmstadti újságnak, hogy Dr. Krummacher, potsdami udvari pap, az „evangelical alliance“ gyűléséből visszaérkezvén, Berlinben nyilvános fölolvasásban — melyet írásban a porosz királylyal is közölt — tartá tudósító beszédét. „Ich kann das Staunen der mächtigen und zum Theil aus den höchsten Ständen bestehenden Versammlung über die Schilderung der freien schottischen Kirche nicht beschreiben“ így kezdi a hirlaptudósító. Krummacher szerint tehát hallják a részletes adatokat. Skócziának egyháza egy millió lelket számol, hát kevéssel többet mint az ágost. hitv. hazánkban. Még csak 15 éves keletkezése óta épített: 800 templomot, ugyanannyi paplakot és kétszer annyi iskolát! 1500 lelkészt és 1700 tanítót tart fönn! Csak Glasgow — hol az utolsó gyűlés tartaték — fél millióval járul évenként az egyház szükségleteire!! Ki van ott vetve lordra és napszámosra az ő fizetendő fillérje; igaz, hogy automiájoknál fogva magok-magokat róják meg. Leírását így végzi a lap: — — „der 1600 Herren und Damen nicht zu gedenken, die sich jeden Sonntag als Lehrer und Lehrerinnen dem Unterrichte in den Sonntagsschulen widmen.“ — (Allgem. Kirchenz. Jahrg. 1856. sz. 126.)

Majd ha Magyarország protestans egyházáról ilyen szellemenben fognak a hirlapok beszélni, aztán én nem fogok többé a coordináció szükségéről eszmetöredékeket írni.

Forduljunk még egyet a többször említett utóbbi pesti gyűlésbe.

Meggyőződve lévén arról, hogy tisztársaim kívánják ugyan egyházi önállóságunk megmentését, de szabályozását is, — meggyőződven arról is, hogy a felküldendő nyilatkozatnak annál áldottabb következése leend, ha nem csak fölfelé fölvilágosítólag, de egyzersmind megnyugtatólag lefelé hatand: a gyűlést megelőző tanácskozmányban azt sürgetém, hogy mondassék a kerület nyilatkozatá-

ban egész ünnepélyességgel a törvényjavaslatnak illy alakban el nem fogadhatása, de másrésről azon komoly fogadásunk is, hogy nem akarván elszalasztatni a kedvező pillanatot, e törvényjavaslat nyomán, s történeti fejlődésünk útmutatása szerint, okvetlenül szervezendjük és átalakítandjuk. Tudom mennyire fordítandom enmagam ellen okoskodásomat bevallva azt, hogy szoros értelemben véve, ezen indítvány tiszta merő pleonasmust képezett, mert kérvén Ő Felségénél zsinattarthatási engedményt, másért nem kértük, mint az egyház szervezése kedvéért. Csak egyet ne hagyjunk ki a számításból, mikép parlamenti téren nem minden indítvány szükséges, de lehet a mellett nagyon áldásteli midőn nem az indítványozó, de mások megnyugtatóására szolgálhat. A megnyugtatóási szereket sohasem sokalja a halandó. Ismét ámitja magát a közvélemény, ha azt hiszi, hogy nem találkozunk olyanok is, kik tartózkodás nélkül rebesgetik, mikép, ha magunkra maradunk, az egyház coordinációja el fog halasztatni, s legsúlyosb bajaink orvosulatlanul el fognak hangzani. Illyenek irányában valóban nem ártott volna, ha legalább egy kerület a szervezés, javítás szükségét nyilatkozatában kifejezi.

Ezen második fejezetből óhajtanók, hogy mind a két rész egyházunk t. i. és a m. törvényjavaslat szerzője egy-egy intést megértene.

Múltunkban nincs sok öröm; egyházi téren nem haladtunk párhuzamos lépéssel politikai haladásunkkal. — Csak negatív oldala a protestantismusnak bírt jelentőséggel; positiv eleme, melly követelő, nem alamizsnásokat, de *lelki kincseitek egy részét*, érdeket, részvétet, tetterőt, fellengőséget, az evangéliom-szerű eszményekbe való elmerülést követelő eleme ez. . . . S minthogy e túlzás, ezen mulasztások a múltban megtermék napjainkban a keserű gyümölcsöt, gyászos következményeiket: őrizkedhetnénk hasonló tulságoktól.

A bonczkés alatti tervezetnek szerzője pedig több sikert arat, ha nem csupán múlt tévedéseink, de szenvedéseink után, nem egyedül elméletileg, de történetileg is indul a munkához. Ribini vagy olyan „Historia diplomatika“-féle halhatatlan történelmi

hagyományok, előre sejdíttethették vele azon tételeket és elveket, mik ellen, lehetetlen nem rugaszkodnunk. Vannak történeti viszszaemlékezések, miknek hatása a lélekre, a népek szellemi világára hasonlít ahoz, melyet a természet elméi idegrendszerünkre gyakorolnak. Bármí neutralis állást foglalna el a vallás irányában Porosz és Bajorország, amaz mindig a protestantismus hoz, melly által nagygyá lett hajoland — emez pedig a catholicismus-ra fog támaszkodni.

Természetes története ellenies szövetezésre honi egyházunk soha nem fog léphetni, azért a húrok túlnemfeszítését várjuk, reméljük. —

III.

Zárgondolatok.

A szerencsétlen csata után Jéna kopasz bérceim, midőn Poroszországgal az összes Némethon veszve lenni látszott, tartá *Fichte* a berlini egyetemben, daczolva a hódítónak ágyúdörgéseivel és a terem ablakai alatti dobtombolással, amaz elhiresedett szónoklatait a német nemzethez a *bölcsnek szabadságáról*, a nemzetnek benső újjászületés általi feltámadásáról. E feltámadást nem várta a politikai pártok valamelyikétől sem a kivívandó alkotmányosság áldásaitól, de még csak átaljában a visszanyerendő hon szabadságától sem. Nem. Reménye horgonyát kiveté a fiatalabb nemzedék fölneveltetésébe ama stylusban, melly nagyszerű vallásos-erkölcsi lelkesedést és tetterőt fejt ki, a szellem főuralma iránti hitet a valóság daczára kiirthatlanul bevési és a melly tudnod adjon sírni, öröm és a szentelt fájdalom könyeit sírni, nemcsak buborék élted személyes változatain, de eszmék s egyetemes kincsek győzedelme vagy bukása fölött. Majdnem akartam volna odavetni egy különcz gondolatot, melly azt láttatja velem, hogy nem egy bajunk onnét ered, mert *nem szeretünk sírni, sem a háladatosság, sem a bánat könyeit*; igaz, az élvezet ízlése különböző.

Egy egész évtized sem múlt el a jénai és a népek nagy csatája közt, mellyben a berlini tanár eszméivel inkább mint tettekkel vívatott ki a győzelem. Vallásos-erkölcsi eszmék alapján ébresztett nemzeti öntudat és közérzelem lábaihoz teríté a föld óriását!

A magyarhoni protestantismusnak üdve, egyházunk dicsősége, fényesb jövője koránt sem függ egyedül remélt és ohajtott szervezetétől. A legtökéletesb, jövő századoknak tökéletlen lesz. A formák mindenütt csak átmenetül szolgálnak. Az egyházra nézve még történelmi jogfejlődése is csak külsőség, mert igáztassék ez le, ő feladatát mindamellet teljesítheti. Alapítója által kitűzött célja és föladata olly páratlan sajátosságú, hogyha kell nélkülöznie alkotmányt, ha leromboltatnak történelmileg kifejtett organumai, ő azért lényegére nézve maga épségében marad ¹⁷⁾. Tegyük fel, hogy 1850-ben gyűléseink végkép megszüntettek, a consistoriális vagy a püspöki rendszer behoztatott, a cs. k. főtanács megállapíttatott, s így 300-dos alkotmányunk összetört volna, — mi? tán nem léteznék a protestáns egyház maiglan? Hiszen majd nem a képzelteknél is többet szenvedtünk febr. 10-ke által, s íme itt vagyunk! Ellenben képzeljük el magunknak, hogy a szabadság legmagasabb fokán kiszállva, mindennap — vagy csak tíz év alatt egyszer gyűlést tartanánk *hármás* elnökség alatt, aztán meg uralkodnék széltilban hosszában az egyháznak ollyan korlátozatlanság, hogy még az iskolás diák is ingyen adná tanácsait, indítványait: de mit érne a presbyterialis, autonomikus egyház, ha a vallás buzgalma és az ájtatosságok látogatása úgy apadna a nép és polgárság osztályaiban, amint apadott martius előtt az előkelők osztályánál? A forma egyedül nem teszi meg! Mi egy társaságot virágoztat,

¹⁷⁾ Hase szerint: „Ihr Recht ist weit nicht die höchste Aufgabe der Kirche, auch nicht in der Gegenwart. Sie hat dermalen den grossen Zwiespalt des alväterlichen Glaubens mit der modernen Bildung zu vermitteln; sie hat die erschütterten sittlichen Grundlagen des Staat's wieder zu befestigen, gegenüber den gierigen Leidenschaften der Massen, wie gebrochenen oder gedeutelten Worten der Mächtigen; sie hat wie immer eine Welt voll Sünde zu strafen und mit Gott zu versöhnen; sie hat Stolze zu beugen und Unglückliche nicht nur zu trösten, sondern auch durch eine gründliche Besserung ihres Geschicks, wie nur die milde Hand des Christenthum es vermag, den unheilvollen Kampf abzuwenden, der nicht bloss den Wohlstand des Landes, sondern alle höhere Bildung bedroht.“ — Die Entwickl. des protest. S. 6.

dicsőit, hatalmassá tesz, az a tagok szelleme, lelkesedése! Ennek fokmértéke a zérus alatt vagy fölött föltételezi az egyház virágzását és hanyatlását.

Sőt gyökeres újszületésétől az egyházi szellemnek várom én nem csak a protestantismus biztosítását, de még a nemzet jobb jövőjének hajnalát is.

Ez rögeszmém, nem is tegnaptól fogva; régóta rémlett ollyasmi lelkembe; az utolsó lustrum tanévei az életoskolájában megérlelék a sejtelmet rendületlen meggyőződéssé.

Szemüvegem egy osztálynak s általa ápoltt tudományos iránynak üvegei; nem titkolhatom magamnak, hogy szívem bármínő tág legyen, megszökhet vele néha a czéhes szellem elfogultsága. Elfogultnak, ha önök tartanak, én sem akarom magamat végkép tisztábbra mosni alóla. Kérem azonban a t. cz. gazda, bankár, ügyvéd, orvos urakat és e gyöngyország magas aristokratait, ismerjék el ők is szépecskén, hogy bizony ők szinte saját osztályuk üvegén nézve a világot, rendjök elfogultságait úgy vallhatják meg, mint a theologus bevallotta. *A földi gyarlóság árnyékai átvonulnak a szív világán, lakjék ez palotában vagy szerény szalmafedél alatti paplakban.*

Én is, önök is csak egy földi anyagból készített páholy-üvegen keresztül szemlélgetve e világ szinpadát, bátran elkérhetem már most cserébe az önökét s ajánlom egy órára az enyémet; e kicserélés, mindenesetre a többoldalúságot elősegítvén, megbocsátható, — habár nincs jusom hozzá, sem elegendő lelki erőm, a lélekvilágnak legjelentékenyebb tájain önöket kalauzolni, kik annyi világosságtól környezvék.

A theologusnak előítéleteiből egynehány.

Sok, sok év előtt volt az, midőn angolok és éjszakamerikaiak forradalmat csináltak. Boldogságra nézve ott is kívánni való marad emberfiának, de ellenforradalomról, reactionról mit sem hallani. Francziahon félszázad óta egynehányszor szabad és rab volt, békéhez jutni nem tud, alkotmányát soha szilárd alapra

nem fektetheti, holott a vérnek nála sincs ára; talán onnét ered félszázados hullámsága, hogy szabadsága istennőjén mindig tapadt valami Voltairenek szemérmetlen mosolyából. Keressen, kutatasson kiki kedvencz szenvedélye téréen, én elfogultságom első példányát nyujtom be ezennel, azt fenszóval állítva: hogy Albion és az újvilágnak polgári szabadsága olly becsületes, szilárd következetességgel és szakadatlan egyformasággal halad, okát abban lelem, hogy a két nemzet szabadságimádása istenimádással szövetkezett! Mert hön szeretik hazájukat, *azért* hisznek, azért gondolnak Istenre, s azért szívök mélyében frigyre lépett a szabadságnak és a vallásnak szeretete. Nem fekszik a nép és előkelői közt ezer mértföld a hitben; mindnyájan egyenlően hiszik azt, hogy egy magasabbnak elismerése és imádtatása nélkül, a hazaszeretet vad önzéssé, büszke önelbizottsággá fajulhatna. Szóval: nagyszerű vallásos közérzelmen és egyházi öntudaton feneklő nemzeti közszellem, béke- és őrangyala az angol és amerikai államnak!

Mi a valódi haut-goût, értik azt ott is az előkelők. Pazar fényűzés párosultan finom családi erkölccsel, ipar és művészet, a kényelem minden édességeivel, ha valahol honos, bizonyára ama két országban az: de azért „finom műveltség, magas rang és egyháziatlanság“ épen *ott* nincsenek en haut. Ezt mondják az utazók, bizonyítja történetök philosophiája.

Halálos nyavalya is az a nemzet életében, ha haza- és szabadságszeretete beéri a föld költészetével, és nélkülözi főalapját, melly derűben borúban kiállja a sarat, *istentől függésünk érzetét*. E nélkül szükmarkúvá, érzelgővé és gyakran rúttá válik a legvéghetetlenebb honszeretet is. Aztán meg hadsereg ez, reserv nélkül, ha a nemzet lelke hitben elhűl. Emlékezzünk a kedély hullámságára elkeseredésére utóbbi éveinkben, és ne tagadjuk, pusztá rideg egy élet az, mellyre a hit nem veti magasabb reményvilágosságát.

Mikkel nem töprenkedik ez a jámbor (értsd együgyű) pap?! Van az együgyűségnek egy neme, mellyet nemünk egy bölcsé azért nevez, boldognak mert övé a mennyország már itt a földön,

azaz, övé amaz életvilágosság és nyugalom, mellyel azok, kik nem együgyűek, nem mindig dicsekedhetnek. Szokott t. i. a világnak civilisátíója, midőn legmagasabb fokát éri, bizonyos barbársággal érintkezni. Gotthard hegyén mondják van egy pont, nem nagyobb egy kés élinél, s ez határozza el, a vízcepppek mellyike folyand Olasz-, mellyike Németországba. Ki mutatja meg nekünk civilisátiónk hegycsúcsán azon határpontot, mellyen túl a nihilisátiónak országa kezdődik?

Megkísérjük.

A ki keblében, ha *egyebet* nem, legalább lekötelező háladatosságot, kegyeletnek nevezett érzelmet, nem talál föl a keresztyén egyház, az evangyéliom iránt: az túllépett már a civilisátio vonalon! Hogyhogy? Mert miveltségének összefüggését az evangyéliommal nem érzi, nem látja át. Anyáról megfelejtkező gyermek. Bármi néven nevezendő forrásai miveltségednek közvetítve csak a főkútforrásnak kifolyásai. Ah! istenem, még nem találtam el a dolgot; vonaglik lelkem a mértéket megütő szavak után. Csak körül kell írnom hát, hogy értelmezhessem az eszmét, mellyről tudom, hogy olly igaz és olly fontos, mint szíved vagy hazád boldogságának eszméje.

Szigeteld el fíjadat az egyházi élet levegőjétől úgy, hogy Krisztusról még csak egyetlen hang sem üsse meg fülét, az evangyéliomnak egy betűje sem férjen eszéhez, — nem, görög és római múltnak romain át vezesd be őt az újabb bölcsélet kapuján a miveltség édenébe: s fiad mind a mellett nemcsak belül áll a keresztyénségen, de épen az, mi java benne, evangyéliomon alapúl, rajta nyugszik. Miveltsége keresztyéni! Anyatejével beszívta. Szokásai, erkölcei, alapérzelmei, világ és életnézetének legjava, szellemi életének gyökerei az evangyéliom által előidézett korszakon belül veszik tápukat; ki kellene ezer ízig hátrafelé lépned az ó-világba, hogy fíjad ne tartozzon semmivel az evangyéliomnak, az egyháznak. Elegendőnek tartod, hogy magad foglaltál egy pontot, melly minden hitfelekezeten és hiten kívül a stoicismus csarnokain belől fekszik? Fíjad miveltségének forrásai nem függnék többé a te irányod és útmutatásod-

tól; aztán meg többen áll a vásár, mert stoicismusodon is keresztül villámlott az evangéliom szelleme, a mennyire keresztén szülék, szokások, viszonyok körülfojták minden stádiumát életednek.

Merítsünk bár homét, Keppler vagy Newton, Machiavell vagy Bentham, Beranger vagy Vörösmartyból, ezek sem maradván érintetlenül az evangéliomi eszmék és erkölsképektől, míveltségünk mindörökké csak azon forrásból veszi eredetét, mellynek felnyílásától számítjuk éveinket, századainkat.

Csak azt akarám felfűzni, hogy ámbátor nevelésed nem nőtt ki közvetlen ama szent földből, öntudatod ha nincs is arról, mikép lehetne még némi közösséged az egyház által hirdetett tanokkal? mindazonáltal a közvetített összefüggésnél fogva, míveltséged és az evangéliom közt, tartozol hálával, elismeréssel a keresztyénségnek.

Ezen összefüggésről, — melly átvonúl a keresztyénség századaian villanyos szellemi sodrony gyanánt — megfelejtkezve, az egyház iránti érdek, rólai gondoskodás sokaktól csak a pór népek és a papoknak valónak tartatik. Én ezt valódi országos szerencsétlenségnek tartom! Azon vele született, s a keresztyénségnek szent lélekről szóló hittételé mintegy pótoló ambíciója a magasabb rangú osztálynak, melly egyes kiváló jellemknél és családoknál tökéletesen helyettesítheti a vallást, abban különbözik az emez által szülemlett erénytől, hogy míg ez egy hatalmas közérzelemben gyökerezik, benne tápot, nedvet lel, s reá viszont ébresztőleg hat: amaz egy a lánczolatból kiszakadt lánczszem, egy átplántált növény, melly egyedüliségében árnyékot senkinek sem, balsorsban még saját szívőknek sem nyújt. Nyiltan és őszintén szólva, nehogy csűrés csavarásba ejtsen a félelem, midőn nem töröm fejemet félelmetes dolgokon, — azon tisztább légkörű magosságon, mellyen ezen osztály már születésénél, nemesebb természeti ösztöneinél és boldogabb külviszonyainál fogva áll, el kell ismernünk egy becsületességet, erényt és erkölsiséget, melly nem közvetlenül valláson, hanem önérzésen, magasabb állásának öntudatán nyugszik. Urunk nem egyik-

nek azok közül is, kiket a túlbuzgólkodók az üdvességből kivetköztetnek, azt mondaná, mit egy pogánynak mondott, hogy nem áll távol az isten országától — a keresztyénség vallásosságától. Elismervén ezt, csak azt ismétlem, hogy *nem levén osztályrésze az ilyen erénynek a vallásos, egyházi közérzelemben*, sohasem fejlődhetik olly tökéletességig, sosem fejthet ki annyi vonzerőt, annyi meleget, annyi áldást maga körül, mint a vallásnak nemcsak világító, fényt lövellő, de életet tenyészítő melegítő napja.

Társas lény az ember, ne ítélje el magát száműzetésben élni erényeivel sem; fejtse ki ezeket társaságban, egy s ugyanazon granit alapkövön, mellyen milliók építenek. Megfogyatkozik könnyen, ki készből jót él. — A tőkekincshez ne nyúljon a jó gazda; ki szíve és elméjének bizonyos fokán megáll, s bölcseségével, erényeivel már önmaga magának elég, az hozzá nyúlt, holott teljes, törvényes, sőt uzsorás kamatokat holtiglan találna az egyetemességnél, a vallásos társaságnál.

Örvendjünk a reánk virradt civilisációnak, míveltségnek, melly szintén hivatkozhatik százados létére: de ápoljuk a szép visszamlékezőt, hogy lendületet, életerőt a keresztyénségnek belépétől nyert.

Boldog a nemzet, mellynek fiai egy hatalmas vallásos öntudatban, nagyszerű egyházi közérzelemben összpontosúlnak, szellemi életök gyökereivel! Megbirkozhatik ám az a Titánokkal! Magasról dől össze az árbóczfa. Merüléssel küzd a hajó. De belőle is kicsap a láng, kitör az ár, a lelkesedés lángja, a közérzelem árja, — ellenállása meggyőzhetlen. Magosan áll az árbocz ismét. Annyi volt a kar, hogy nem volt hova esnie ¹⁸⁾.

¹⁸⁾ „Ein atheistischer, ein unchristlicher Staat stände tief unter den Staatsbildungen des Alterthums. Denn ein Staatsgründer im Bereiche griechisch-römischer Bildung würde eher für möglich geachtet haben eine Stadt zu erbauen ohne Mauern, als ohne Tempel. Die Überzeugung, dass ein Staat nicht bestehen könne ohne den Schutz gnädiger Götter, war davon nur der eine bewusste Grund, das Jenseits, die Poesie der Religion, der andere unbewusste, aber die acht praktische Prosa war die

A cultus alapeszméi.

Régi ócska nóta a már, hogy a nyilvános közcultus iránt közönyösek előkelőink, hogy mindent szívesebben tesznek vásárnapon, mintsem ájtatoskodnának akár házi körben¹⁹⁾, akár templomban. Pusztá jajgatásunk, a mint nem segít a bajon, úgy lelkemet untatja émelygésig, annyira elkopott hegedűszó ez már. Vegyünk erőt magunkon, ez általjánossá vált panaszt legelőbb s higgadtan s viszonyaink figyelembevételével vizsgálat alá venni.

Előkelőink vagy városokban, vagy falusi birtokaikon tartózkodnak. Városainkban rendesen magyar vagy német nyelvben tartatik az istentisztelet. Ha a lelkészek panaszai erre is vonatkoznak, akkor panaszuk fájdalma igazságos, igazságtalanok pedig azok, kik még azt is eltagadják, hogy fájdalmuk csakugyan fájdalom.

A mennyire előkelőink azonban faluhelyeken laknak, annyiban itt az ideje vígyáznunk, nehogy a legnagyobb méltatlanságok egyikét kövessük el elhirtelenkedett ítélleteinkkel. — Elnézve attól, hogy falusi ájtatosságaink a nép százados szoká-

Thatsache, dass die edle Sitte eines Volkes, sein Heldenmuth, seine Aufopferungsfähigkeit, diese Grundbedingung der Festigkeit und Grösse eines Staats, ihre tiefen Wurzeln hat in der Religion. Daher ein freier Staat der Religion noch mehr Bedarf als ein unfreier, so weit von einem Mehr oder Minder die Rede sein kann bei dem unbedingt Nothwendigen “ — Carl August Hase, die evang. Kirche des deutschen Reichs, S. 63

¹⁹⁾ Végkép bizony ez sem halt ki! Gyönyörködik szívem némelly példánál, mik olly édesen emlékeztetnek vissza a multnak ideáljaira, az egyház hősi korszakából. Egy főrangú családot ismerek, mely ez újévet ekkép kezdé meg. Vidám, kedélyes társalgásban tölté a búcsúzó év utolsó óráit, az éjfél elkongása után kölesönös üdvözlésekben, szerencsekívánatokban nyilatkozott az egymásért lángoló szívek szerelme. Így, — a kisdetek jó éjt mondának, — s most a családanya előveszi a sz. írást, fölolvass, mely esend a körülülők fölött, míg szívök reményei és aggodalmak fonódnak a fölolvasság igéin föl a sorsok alkatójához. — Be irigylem e család hangulatát a rá következő reggelen! Jövőre majd én is úgy teszek, — tanul a pap holtig.

saihoz — gyakran a legczélszerűtlenebbekhez alkalmazvák, el kell azt is ismernünk, hogy a hol azok tót nyelven tartatnak, bajos ám előkelőinktől követelni, hogy részesüljenek bennök. Nem elég a lélek épületére, hogy *valamicskét* értsünk a nyelvből; hogy az evangyéliumok szerinti istentisztelet vonzóvá, kedvessé váljék s kielégítsen, ahhoz többek közt a nyelvhezzi rokonszenv vagy legalább alapos ismeret kívántatik. Ámde a magasabb rangúak egész műveltsége és érzése magyar nyelvben gyökerezik, — ez tény, nemzeti újjászületésünkben fejlődött tény. Ezt ugyan többé meg nem másítjuk, mert nekem úgy látszik, hogy a koczka vetve van, mely bizony csak úgy esett, hogy a magyar e hazában élni fog, el nem következhetik többé „a nagyszerű halál“, melytől félt a költők atyja. Panaszok helyett álljunk elő orvoslati kimutatással. Zsinatilag kell gondoskodni arról, mikép lehetne minden esperességben, melynek kebelében számosabb úri családok élnek, legalább két helyen magyar nyelvű istentiszteletet rendezni? a lelkészek valamelyikére-e vagy külön az úri családok által fizetendő papra bízva e hivatást? sat. Egyes lelkészek illyenmű törekvéseit — tudnék rá példát — részint némi ostentatio gyanújával összekötve, részint azért is ügygyel-bajjal járnak, mivel a dolog szakadatlanságánál fogva, a szétszórta lakó családokkal az istentisztelet napját eleve tudatni kell, mi nélkülözvén magasabb tekintély alapját, azon tisztársaikra, kiknek lelkesi körében találkoznak a meghívottak, kellemetlen hatással volna. Ismerek családokat, különösen vegyes házasságban élőket, kik szeretnének olykor-olykor az Úr vacsorájához járulni de járatlanok lévén a tót nyelvben, ha csak Pestre ki nem rándúlnak, vágyuk abba marad. Végtelen tér nyílik illetén rejtelmek megfejtésére a várva várt zsinatnak. Mert hogy a közajtatosság iránti részvétnek fölelevenítésére valaha már valamit tenni kell, nemcsak szorosan egyházi érdekből, hanem országos tekintetből is, azt az igazán művelt ember ne tagadja! Ne rettenjen el senki, hogy majd hit-tani ömledésekkel ellepem a türelmes papir fehérét. Célom, a cultus kettős alapeszméjéből, nagyszerű jelentőségét szemléltetni, hogy kitűnjék, mikép a legmagasabban állók is nem áll-

nak főntebb a templomnál! Előbb azonban egy kis furcsaságot felvidításúl unalmas zárgondolataim közé.

Ma jött körútjában kezeimbe az utóbbi esperességi gyűlésnek jegyzőkönyve. A gyűlésben saját úri magam leginkább folyt bé azon határozatra, a m. m. törvényjavaslat illető pontjára, mellyben a gyakori templomlátogatás bizonyos jogok gyakorolhatását föltételezi, mondom, támogatám egész erőmmel azon határozatot, hogy a templomlátogatás nem lévén egyedüli s óvatos jele a vallásosságnak, mulasztása nem jogosít más jogok kizárására. A jegyzőkönyvnek e határozatróli jegyzvényén valaki keresztül-kasúl járt rajzónával, s indignatióját egy oda irt „pfuj“ szócskával kegyesen tudatá velem. Hum . . . Luther, lelki testi barátjához, midőn az betegségében sovárgott a vallás vígaszai után, így szólt: „Melanchtone! üdvözlés te sakramentum nélkül is“! Pfuj Luther! — nemde? Schwarz, superintendens, székfoglaló minapi beszédében mint Gothai udvari pap többek közt így nyilatkozott: „Hinweg mit allen Anmassungen eines falschen Kirchenthums; hinweg nicht allein mit dem Bannfluche gegen die Unglaubigen, sondern auch mit den Straferichten gegen die schlechten Kirchenbesucher! Der eurige Gott allein, hat sich das Gericht vorbehalten; nur er kennt die Seele, welche ihn sucht, wenn auch nicht in dem Kirchengebäude, wenn auch nur im tiefsten Innern und stillsten Kämmerlein! ²⁰⁾ Pfuj Schwarz! nemde? Meglehet hogy saját szívem e kérdésre nézve ellenmondásokba bonyolódik a tovább mondandók által, de annyit tudok, hogy nyers modorral senkit sem hajtunk a mennyországba, s hogy Pál példája szerint, ki különben szintén csak az igazság előtt hajolt, édesgessük, kéregessük magunkhoz a kerítésen kívül állongókat. Olly szépen illik az evangyéliumi lelkésznek, ha gyakorlatban szendébb, lágyabb valamivel mint elméletben.

E kis intermezzo után igyekszem megmutatni, hogy nagy fontosságú lévén a nyilvános cultus, egyesek és az egész nemzet nemesítésére, tettejének kifejlésére, olly eszmék aláterjeszhetők alapúl, mik elől aztán nincs menekülés.

²⁰⁾ Allgem. Kzeitung. 1856. 120. sz.

Családi életünk kérdésen kívül a valláson s belőle eredő erkölcsi elveken megnyugszik. Elhomályosodhatott ebbeli öntudatunk, de minden csetre úgy van, mert istentelenségre, az erénytől mentességre senki sem akarhatja megvetni házi életét; isten törvényeinek elismerése alól föloldani a házbelieket, fölmenteni önmagát, alig jött valakinek eszibe, s a mennyiben jött, annyiban megcsinlette azt és megadja az árát. *Külsőleg* virágozhattak a családok vallásosság nélkül is, *belsőleg* soha egy sem. Külsőleg élvezhettek sokat, de teljes nyugodt életöntudathoz nem jöttek. Ez volt tantalus kínjok. „Wasserdicht und feuerfest macht die Schätze der Erde nur die Frömmigkeit, nur das ununterbrochene Andenken an Gott,“ — vélekedik a boldogult Dräseke. Elismervén tehát azt, hogy vallásosság főalapja a családi boldogságnak, szeretném már most kilesni, mért idegenkedhetnék valaki olyan perczenetek-helyek-intézhvényektől, a melyekben ünnepélyesen többedmagával nyilvánosan vallja s bizonyítja, hogy igen is, az ő családi élete is a szépnek, a jónak, az igaznak elvein nyugszik?! A cultus e szerint azon eszmét rejti magában: *ő egyetlen ünnepélyes vallástételünk, világ előtti nyilatkozatunk* arról, hogy el nem szakadtunk a népek millióitól *elismert főtörvények, főhatalomtól, — hogy velük együtt óhajtjuk, mikép családunk physiognomiája vallásos legyen!* Magától értetődik, hogy a mi vezérelve volt a közajtatosság gyűlhelyén való megjelenésre, az viszont tápot, élesztő erőt is nyújt neki.

Silány, fölvilágosúlthoz, nem illő nézetnek tartanók ezt? Csépelhetnél ugyan ismét rögeszmémen: *teremtsetek e hazában protestáns öntudatot, vallásos közérzelmet mindenekelőtt, oh! csak ezt teremtsétek!* Ezt meg csak és csupán az autonómiával és képviseleti rendszerrel ugyan a mindenható maga sem teremteni! De különben is vigyázzunk, mit cselekszünk! Kívánjuk, hogy a nép fénytelen külállapota mellett is legyen jó, legyen becsületes, lelkiismeretes, ne lopjon, ne dobzódjék, hogy legyen dorgálásainkra, tanácsainkra fogékony, s mit teszünk? Magunk kétséget ébresztünk benne, ha valljon igazán kell-e jónak becsületesnek, istenfélőnek lenni? A nép t. i. a mint már említők, mind-

untalan összezavarja a külsőséget a bennök lappangó fogalmakkal. Mert nem látja az előkelőket templomba járni, így okoskodik: ha az urak nem hajtanak az istennek, s az isten még csak földeiken, réteiken, sem ad ki azért, bizony: elleszünk mink is nélküle s ő is nélkülünk! Ők sincsenek nélküle, te sem lehetsz szegény népem! S mennyire kártékony-hatásu ezen fatális körülmény, ama bizalom és tisztelet terjesztésére szilárdítására az irigységre hajló köznép kedélyében a magasabb ranguak iránt, melly körül épen a lelkészek fáradoznak! Valóban, ha lehet valami érdemök azok körül, kik közvetlen a lelkiatyára nem szorúlnak, e tekintetben megérdemlik az elismerést.

Menjünk át a második alapeszméhez.

Mi vonz ellenállhatlanúl némelly emberhez legyen bár külsőleg, sőt tudományilag is csak a kisebb csillagok egyike? Lelkülete. — Ellenben sok tudományos, eszes, ügyes ember nem sokkal több egy menmon-oszlopnál, mellyre a napsugár nem támaszkodik, — szüntelen pedáns, kiről mondani szoktuk, van esze, de nincs szesze, az-az nemesebb emeltebb lelkülete. Lelkületünk pedig a világ és életnézetnek eredménye. Világ és életnézetünk meg a keresztyénségen alapúl, habár ebbeli öntudatunk is homályos. Hiszen, ha ezen nem alapszik, akkor csak a pogány philosophia vagy Mózes közt legyen a választás, de igaz, Mahometről megfelejtkeztem, ez is kínál sok jót. Álláspontja megtetszhetett Omer pasának, mert megtetszett neki Törökország! mink bortszerető, tisztátalan állatok húsát evő nemzet vagyunk, Olymp isteneit pedig nem igen fogjuk magunknak oc-troyirozni, egygyel is beérjük.

Lelkületünk fonalai fel a megváltóig nyúlnak. A keresztyénség világnézetén kívül nem értenők a történetet, nem magunkat sem; a mindenkire egyformán mosolygó csillagos ég is úgy beszél hozzánk, a keresztyénségből bűvös bájosan, hogy utána kapkod az epedő szív, mint a gyermek a reszkető csillagok után: de erről nem illik szólni, a mi tán síron túl lehet és nem lehet, kiment a módiból.

A mennyire nem fogott el sem a jégfagyos, költészietlen hitetlenség, melly, a mi nagy és rendkívüli az életben, a történelemben

sem hinni, sem fölfogni nem csodálni, nem siratni képes — sem a gyávák babonasága, mely kórágának rémci előtt térdre hull; annyiban világ és életnézetünk keresztyéni és lelkiületünk derék, vonzó, életrevaló.

Minekutána a vallás eszmekörétől függ lelkiületünk jóra-
valósága vagy komisztsága; minekutána sem Mózes sem Ma-
homed de még csak a sasrepülésre teremtett Plátó eszme-
körében sem köthetünk bé: mért nem lehetne, nem kellene idő-
ről időre hazafiui és hitsorsosi egyesülésben, az emelkedettség
komolyabb hangulatában, ünnepélyes nyilvánossággal arról nyi-
latkozni: hogy az ép, erős, öszhangzatos életet föltételező néze-
tek számára a keresztyénségen kívül nincsen hely? S ez a cul-
tusnak második alapeszméje.

Okoskodásom tetszett és nem is, — aratok itt meglege-
dést, ott hová lenni nem tudó mosolyt. Egynehány hét és lap-
jaim az irodalom árjában feledésbe merülendnek. Csak a példák,
fölleplezett tények emlékezete talán túlérndi ez irat időszaki jelen-
tőségét. Egyházi közérzelem és a közájtatosság föllevenítésé-
nek szükségéről szóltam.

D. mellett mult ősszel egy falusi gyülekezet, igen népes
protestans vidékben, elkészült új, azelőtt soha nem bírt tem-
plom építésével, megüle örömének, megfeszített buzgóságának
diadalnapját a templom fölszentelését. — Viradtával e napnak
seregesen vonúlt a szomszéd falvak lakossága a még harmatos vi-
rány és zöldelő dombokon át a kegyelem napját ünneplő hely-
ség felé. Korán mozgott kiki, hogy helyhez jusson. Volt is tolon-
gás e napon, mely az egész tájnak ünnepnapjává lett. Több egy-
házi szónok, élükön a kerület patriarchája lépett föl ama variáció-
jával az örökké való egytárgynak, mely már magában mindig ér-
dekes lélektani tanulmányra és tapasztalásra szolgáltat anyagot.
Ki hitét szereti mert nem nélkülözheti népünk fölemelt hangu-
latát, illy rendkívüli külső és belső ünnepélyes öltözetéről tanú-
sító órákban ismeri, képzelheti magának a tömeg-karzatnak szív-
ből fakadó szent zengedezését, ájtatos fohászzkodásait!

Nem tehetek róla, rám egy hívő, hitében térdeire boruló,

borulásában ez élet kínjait és könyeit és szenvedélyeit felejtő, majd mély sóhajban, majd szívrázó zokogásba kitörő néptömegnek ájtatoskodása valami kifejezhetlen hatással van, s érzelmeket frissít föl vagy költ bennem, melyeket nevezzen a világ nye íze szerint, de elhiheti, hogy nem innoble-ak. *Nem bír-e ez a nép érző, az ő façonsa szerint ugyan, de mind a mellett érző és vérezhető szívvel! Nincsenek-e neki mienkhez hasonló tisztább fájdalmai, örömei?* Mihelyest erre igennel felelünk, lehetetlen, hogy tömeges ájtatossága a népnek a mi keblünkben is ne rezgetesse meg az elérzékenyülés vagy ájtatosság húrjait. Bizonyos értelmében nagyszerű látvány lehet az a legfinomabb-izlésű embernek is; csak attól függ: *Micsoda szívvel, érzelemmel nézzük azt a népet?* Ha nincs bennünk, gondolkozási és érzési modorunkban az, mit Urunk „léleknek életnek“ nevezett; ha az emberi természet és az élet viszonyait lélek és az élet nélkül s csak testileg fogjuk föl, ítéljük meg: akkor, *nélkülözvén a távpontot*, ki sem vehetjük a látvány szépségét. Mit bé nem hoz az ember, ki sem viszi azt. —

Örömsugárzó arczczal oszlott szét az összegyűlt nép — csak egy fájdalmat vitt magával, hogy a vidék igen, igen számos protestans előkelőinkből egyetlenegy sem jelent meg! — Adakoztak ökis rá, szemök előtt épült; a jó isten áldja meg őket! s ezt ha ott vannak, a nép imájában is hallották volna. De épen a keresztényi nézpont nem elégszik meg azzal, hogy intézetekre adakozunk, nyomorúltak könyeit törülgessük, árvákat eledellel, ruházattal ellássunk, ezek mind csak testi jótétemények. *A szellemi, szívbeli szegénység is indítson titeket könyörületre!* Ha megjelennek ott, habár nem is önépítésük kedvéért, sőt inkább önmegtagadással, de a rajtok figyelemmel függő, régibb viszonyairól még meg nem felejtkező népnek megörvendeztetése, leereszkedésök általi fölemeltetése miatt: bizony-bizony, nagyobb leendett érdemök a följánlott adomány által szerzetnél.

Megfoghatatlanabbá válik a cultus iránti közönyösség már annál fogva is, hogy ez, a protestantismusnak fejlődhetési elve nyomán, mindig egyvonalú lehet a kormíveltséggel, ha t. i. a

lelkész, ki isteni tiszteletünknel már Goethe szerint a főszemély, nem marad el a műveltség magosságain alul. Épen jelen napjainkban tekintetik némelyektől ezen állítás a protestantismus fejlődheteséről, szakadás — elpártolásnak. Már pedig, ha vannak szent elvek, isten akaratával megegyező, sőt általa kijelentett s ép azért szenteknek nevezett elvek akkor a protestantismusnak fejlődhetését befoglaló elv azoknak egyike. Hozzá, mint legsajátságosabb eretnkségéhez, mint második természetéhez ragaszkodand egyházunk rettenthetlenül! Csak ezen elvhez ragaszkodás és az egyház autonómiaja óvhatja meg az evangyéliumi egyházat annyi pártraszakadások és szörszálhasogatásoktól, miktől egyházunk anyafölde hemzseg.

Egy vallásos elvnek tisztuló fejlődése nem egyéb amaz átalakulásánál, mely belőle benső szükségénél fogva elkövetkezik, körülbelől úgy, mint mikor tavasszal a föld kérge alatt lappangó csírák az első meleg esőt várják, s lehullása után, benső természetüknél fogva kijönnek. Valamint ezek új alakjuk daczára csak a földalatti minéműségeikben fejlődnek: épen úgy az átalakult vallásos elv is, tartalmának lényegét megtartja, s kell hogy megtartsa, csak hüvelybe alakul. Mely kifejlődés p. o. a protestantismus alapgondolatairól lemondana, az nem volna jogosítottnak tekinthető egyházunkban; az átalakulás csak magasabb és többoldalú, s egyszersmind a vallásos szellem utolsó fokával összhangzó világosságban tünteti elő a fejlődött hittételt.

Ezen elven nyugszik a Reformationnak *anyagi*, valamint a keresztyén egyház autonómiáján *formális* joga, úgy hogy vagy el kell ismernünk azt, vagy a reformációt csak revolúciónak kell tekintenünk. Hengstenberg p. o. csak ennek tekintheti, ha fogalma van egy rendszer vas következetességéről és az észtan törvényeiről; különben hogy mondhatná: „Nur die Bekenntnistreuen sind berechtigt, und das Geschrei nach Presbyterialverfassung in Deutschland ist nur eine schlecht verhüllte Feindschaft wider das Christenthum.“

Minthogy e szerint is ítélve a protestantismus ama sarkalatos elve rossz hírbe jött annyira, hogy még a különben Lu-

ther szellemű és szerepű mély tudományú *Doctor Schenkel* hit-tani rendszerében is e miatt hiányzik az olly férfitől megkívántató fogalmak kétszínűtlensége, világossága és következtetése, — s minthogy továbbá úgy rémlik, mintha vallásunk két alapeszméjének mai fölfogásáról borzasztó kevés tanulmányozást lehetne föltenni némelly hitsorsosainknál: nem állhatom meg vázaltszerűen előadni jelenlegi *stádiumát és jelentőségét*:

A protestantismus két alapelvének.

A *szent írást*, mint egyedüli kútforrását a keresztyén vallásnak, és a *hit általi üdvözülést* biztosítani és győzedelmeskedtetni a *csalhatatlanság* és *jó cselekedetek* általi üdvözülés ellenében: ez vala a reformációnak két alapgondolata, s ez maradand mindörökké a protestantismus két főelve. De eredeti fölfogásában, orthodox alakjában, ma nem osztozhatunk. *Fejlődtek ezen elvek*. A lényeg, a vallásos főigazság, *ugyanaz*, de 300 év előtt készült ruhája, teste porladozik. Változhatlan — mert a szív tényein nyugvó — tartalmuk megmaradt maiglan, csak külső rá-májok változik.

Az elsőre nézve abban áll a fejlődés: hogy a hívőnek öngondolkozása a sz. írás irányában jogosítottnak tartatik, a mennyire t. i. a hívő valódi *gondolkodó* is. Ítésetet végrehajtani e könyv fölött, akár az egész, akár pedig egyetlen egy tételét illetőleg, a szükséges bölcséleti, nyelvbúvárlati és *legterjedelmesb* történeti kiképzettség nélkül, nevetséges elbizakodásnak, majdnem míveletlenségnek a jelvénye. Schakespeare drámáihoz sem közeledik a bíráló alapos és sokoldalú előismeretek nélkül; pedig azok csak töredékei ama nagy drámának, melly a sz. írásban vázoltatik. Petőfy némelly költeményei élete utolsó korszakából, a legkomolyabb, a legmélyebb philosophiának és fölmagasztalt életfájdalomnak remekjei, nincs is magyar költő, ki olly közel állna Goethe Faust-jához, mint Petőfy; pedig ismeretes dolog, hogy a felületesb, míveletlenebb ízlés csak bor és csárda dalaiban gyönyörködik, ezekért nagynak tartja a költőt. Ha illyen szellemi művek fölötti ítélethezásra, helyes fölfogásra

a mindennapinál míveltebb *ész* és *lelkület* kívántatik: kisebb mértékkel az írások írásához sem szabad nyúlnunk. Pascal pensée-iben azonkívül egy finom megjegyzésre akadunk. Minden tárgynak — ugymond — szerctetéhez a tárgy ismerete kívántatik, csak egy tárgy kivételesen olyan, hogy előbb *szeretnünk* kell azt, hogy annál jobban megértsük s felfoghassuk, — az Isten! Hozzáteszem: a szent könyv helyes felfogásához *első* föltétel a szent ügyekhezi szeretet! Midőn tehát a mai protestantismus nem kívánja a hívőtől, hogy eszméletlenül egy gondolatnélküli vakhit karjaiba vesse magát, hanem a minden egyben rejlő, Krisztustól lendületett vett vallásos szellemnek (religiöser Geist) szabadságát jogosítja: egyszersmind azt kívánja, hogy igazán, *tudományosan gondolkodó* legyen, minekelőtte magát e könyv tanainak elfogadására vagy megvetésére elhatározná.

A sz. írás *főtekintélyünk* vallásiakban, nem azon okból, melly eredetileg hozatott fel, s melly szerint az ép úgy származottnak tartatott, mint Brahmának Vedá-i vagy Allah Koránja, hanem azért, mert a vallásos szellem és saját lelkiesméretünk tanúbizonysága mellette szól. Némethonnak jelen legnagyobb hittudósa így nyilatkozik: „Uns ist die Heilige Schrift in ihrem einem Theile die Nationalliteratur des einst hochbegnadigten Volkes, dessen Religion seine Poeten zu Propheten gemacht hat. Aus dem Goldgrunde des alten Testaments tritt uns Christus entgegen, *das religiöse Urbild für alle Zeiten*. Der andere Theil der heil. Schrift ist die Urkunde seines Lebens und der nächsten Erfolge seines Sterbens, durch treue Menschen niedergezeichnet, meist noch mitten in der geistesvollen Zeit, die über dem Grabe des Auferstandenen anbrach. Das ist der heilige Geist der noch immer durch sie fortredet, und selbst das Geheimniss der Offenbarung löst sich in dem Gesetze des religiösen Geistes, über die lange Reihe der Ursachen und Wirkungen hinwegzueilen zum göttlichen Urgrunde, um unmittelbar aus Gottes Munde die Kunde über ihm zu empfangen. Man muss Gott danken, überhaupt solch ein unter allen christlichen Völkern heilig gehaltenes religiöses Grundbuch zu besitzen, in al-

ler Ehrwürdigkeit des Alterthums, mit dem Goldgehalte überall *wo der religiöse Denker* einschlägt, das im frommen, verständigen Gebrauche für jeden Suchenden einen Rath, für jeden Schwachen eine Stütze, für jedes betübte Herz einen Trost hat; das höchste anerkannte Gesetz, das kein Tyrann und kein tyrannisches Volk zu überschreiten wagt, ohne seinem Gerichte zu verfallen, und das nach jeder Trübung des Christenthums die Rückkehr bietet zum reinen Quell seines Ursprungs.“²¹⁾

És illyen alapkönyvét a vallásos szellemnek, mellyről az emberiség legjobbjai olly nemes modorban ítélnék, olly mívelten gondolkodnak: ifjonez világhaink fitymálhatni, ignorálni és csupán a papok és pór nép sarokjaiba tartozandónak vélhetik, mért? Talán szerénységből? vagy megtelt tökélyességöknél fogva? Oh nem! Befejezett míveltségnek és hazafiságnak tartatik beérni azzal, ha lóversenyfutásban, czeperl-zésben és a salon külmázú brilliántfényben tündökölnék. Ignoti nulla cupido!

Az emberiség jogaiért nem egy elszánt lelkű hős töré lán-dsáját: de fényesebben és ellentállhatlanabbúl nem védelmezi azokat egy könyv sem, mint szent könyvünk; ha ma fődöztetnék föl Oriens valamelyik roma alatt: socialis életkérdéseink földoldója, bajaink csomójának megkötője gyanánt üdvözlötnék a nyugat nemzetei által. A mint most állnak a dolgok, én legalább iszonyú ironiát látok abban, ha körülöttünk fény és világosság, bennünk a *végezélök* iránt sötétség, mert *tudatlanság* uralkodik! A szó ellebbent ajkaimról, már most majd nekem esnek! Meltán. Ha a pesti gyűlésből egyetmást a N. atyafiaknak izengető, elmondható magáról: „Ím, én izenem ezt, én, ki mindenkinek rá mondom az igazat“: akkor én megtestesült igazságmondó vagyok, s belékapaszkodva gyengeségeink kerekébe, bár csak ne zúzatnám össze általa. Vigasztalom magamat Galénussal, ki mint egyik megalapítója az orvosi tudománynak nem röstellette megvallani: „Qui mihi errata atque peccata mea monstrat, magis servatorem meum duco quam qui corpus aegrotum sanaverit.“

²¹⁾ Dr. Carl August Hase; Die Entwickl. d. prot. 13. 1.

Vissza nem vonhatom szavamat, sőt ismétlem, nem egy könnyen találni különben mívelt nemzeteknél annyitudatlanságot a keresztyénségnek alap- és oklevelei felől, mint nálunk; talán azért is nevezhető csodaországnak ez az ellentétekben gazdag ország.

Azonban e tudatlanság főokát ismét egyházunk mulasztásában kell keresnünk és zsinatért fohászkodnunk! A biblia olyan könyv, melynek *minden* szava érdekes, fontos, de nem *mindenkire* nézve; belátván ezt a külföldi protestáns tudósok, régen meg ismerék a bibliai kivonatok szükségét, czélszerűségét. Ha igaz, hogy a lélek ama működése, melyet vallásos hangulatnak, szívépülésnek, ájtatosságnak nevezünk, soha nem tarthat soká egy huzamban, s hogy az ájtatoskodónak lát- és légkörétől távol kell lenni mind annak, mi sajátoszerű benső állapotját megzavarhatja: akkor tagadhatlanul igaz az is, hogy vannak egyéniségek, életviszonyok, műveltségi fokozatok, mik nagyon nehezítik az egész bibliából való épülést. Az egész történelmi tömkelegesen átvergődhetni, nem minden embernek dolga; itt-ott megemészthetlen a tartalma, értem olyanok számára, kik nem azért ütik fel e könyv lapjait, hogy a régiség sajátosságairól tudomást szerezzenek, hanem kizárólag vallásos érdekből, szívök ösztönéből. Készíttessünk bibliai kivonatokat ilyenek számára! Ráfér az egyházra is, hogy meg nem vetve a practibilitás terét, elvont eszményi igényeinek képzelt magasságából leszállva, e világ akadályaival jó és nemes harczot harczoljon és új foglalásaival terhelve, ereszkedjék repülésnek a jövőnk tökélyébe. Herder, ki evangyéliumi pap volt minőnek lenni kell, némelly részeit a szent könyvnek szerelemleveleknek nevezi, miket az ég e föld lakosaihoz irt; azokat mért nem lehetne külön alakban kézbesíteni az egyház előkelőinek, az egyház nevében? De nem is másképen mint az egyház nevében, azaz meghagyásából és jóváhagyásának tekintélyével. Erre zsinat szükséges; csak általa megbizott szakértő férfiak munkálatai nyomán, léptethetend életbe a rákövetkező zsinat, üdvös intézkedéseket, kötelező általános törvényeket. Pedig a zsinat teendőit nem ismerők, hányszor kiáltanak föl martius előtti gyűléseinkben: mire való

a zsinat? nincs rá szükségünk! Nohisz megéltük a palinodia napjait.

A bibliai kivonatban még az irányra nézve is eltérnék a szent könyv jelen fordítmányától, melly magában helyes ugyan de külseje mégis csak nyelvünk antik formájú ²²⁾; s mért kelene a vallás szellemét ebben járattani, midőn Székács József, Fördös Lajos és Szivos Mihály s többen elterjedt imakönyveikben vallásos eszméiket a nyelv jelen modorába önték. Kivonat és magyarázat ugyan ezen ösvényen keresse föl protestáns művelteinket, mert ez méltányos igényeinek egyike.

Hittani ösztönök és eszmecserék elzárt helyzetemnél fogva gyéren férhetnek hozzám, s örvendeni fogok, ha soraim által e kérdés fölött nyilatkozatokat idézendek elő, mik saját nézeteim ingadozásait megszüntetendik; mostanára nem tagadhatom, engem az szörnyen bánt, hogy egyházunk egyik osztályáról rég nem gondoskodtak azok, kiknek a lelkiekben szokottnál több adatott? Ha tanulmányaim kevésbé hézagosa, lelki erőm vállalkozóbb lenne, első munka, mellynek ez új év nappalait és estéit szentelném, a bibliából készitendő, magyarázattal ellátott kivonat volna. Ha más szempontból nem, legalább egyház-strategetikusból kívánatos, hogy ismertessük meg részről azokkal könyvek könyvét, kik az egészszel nem tudnak, vagy nem akarnak bánni.

Nem elég tele kürtölni a világot egyházi bajaink panaszainkkal, kell eszközökről is gondoskodni, mikkel az utunkat álló akadályokat odább gördíthessük. Irodalmi eszközökről azonban mindenkor keveset törődött a magyar protestáns egyház. Világiak és lelkészek *keveset írnak* egyházi és vallási dolgokról, s azt a keveset is nincs ki olvasná és megvenné. Ez is gyenge vagy éppen nem gyenge oldalaink egyike!

Egy magyar egyházi lapunk volt, még pedig jobb kezekben nem lehetett, mint a minőkbe letette a gondviselés; pedig

²²⁾ Egy kitűnő műveltségű és jellemű honleány valahányszor nemének bibliai elnevezéséről (asszonyi állat) megemlékezett, mindannyiszor sajtóságon, felindultnak láttam őt, — néha aztán tréfának is beillett.

Sz. és T. urak tudnának az egyiptomi hét sovány esztendőről allegorizálni, ha szerkesztői naplójok kiadását kérnők.

Jelenleg is csak egy közlönyünk van, nehéz idők szüleménye, s ez 600 előfizetőre nem tud szert tenni az egész birodalomban! Ezek már azután leverő jelek! Bunsen, ha megfordul egyet nálunk is, bizonyosan „Zeichen der Zeit“ féle bűnök lajstromába béiktatja ebbeli életlenségünket, könyve második kiadásában. — Ha a külföldnek gazdag hittani irodalmával nem élhetünk, mert vagy módunk vagy képességünk nincs: mégis csak a tél hosszú estéin havonként egynehányszor mulathatának tisztársaim az olyan időszaki lapokkal a minők a prot. évkönyvek.

Haragusznak, hogy ezt *én* mondom? nem bánom; számot vetettem magammal ez irat minden fejezeténél, s azt láttam, hogy más becse ha nem lesz, legalább bosszantson szerénytelen öszinteségével. Mért kimélném az írni és olvasni, hittudományi irodalommal haladni nem akaró tisztelendő urakat, magyar iratomban, holott az „aphorismák“ írója a prot. évkönyvekben „németül“ régen előttem kiméletlenkedett! Bizony Isten itt az ideje, hogy valaki lármát csapjon mert elalszunk!

Két tanút kíván a törvény, az egyik tehát az aphorismák írója volna, de hol veszem a másikat annak bebizonyítására, hogy egyházunk hanyatlásának okai mink lelkészek is vagyunk? Jöjjenek velem Pestre, s én ott nem két, de tizenkét tanútól aláírt bélyeges bizonyítvánnyal fogok szolgálhatni körülbelül ez lessz szövege: „Budapestnek alólírt könyvkereskedői és kiadói hivatalosan és lelkiismeretesen jelentjük, hogy egy vállalatra sem adjuk olly félelmetesen fejünket, mint protestáns lelkészeket illető iratok kiadására, mert *nem veszik!*“ — Ha ez a zöld élőfáról mondatik, hát mit várhatunk a kiszáradt fáról? —

Ennyit a protestantismus egyik alapelvéről, a szent írásról, melly az istenországnak palládiuma, valamint ugyanezen ország constitutiójának alaptörvénye: a *hit általi üdvözülés*.

Csak dióhéjba szorúlnak-e dogmát értelmező s nemcsak valamelly Péter-Pál szent atyának iratain, de sa-

ját szívének öntudatán, hangos szaván alapuló vezérgondolatok. —

Az embernek isten előtti értéke, becse nem függ jó cselekedeteitől. Származhatnak t. i. részint tisztátalan kútforrásból, részint pedig be sem számíthatók érdemnek a fogalom egész komolyságával, mert nem egyedüli saját szerzeményeink, hanem visszautalnak a létezés utolsó forrásához, az alkotóra, ki alkalmat, viszonyokat, hajlamot, lelki és testi adományait nyújtja a jó és erényes cselekedetekre. Valamint a bűn s bűnös állapota az emberi nemnek nem egyes vétkeiben, hanem *lelkületében* fekszik, úgy jellemének s életének becse is csak lelkületétől függ. Ez különben is legsajátjabb szerzeményünk; sorsunkról nem mindig állíthatni, hogy kiki önszerencséjének kovácsa, annál inkább állíthatni ezt benső állapotunkról. Ez is azonban mindig valami tökéletlen! Sőt minél tökéletesebb ez, annál kevésbé tudunk önmagunknak eleget tenni. A legjobb is foltokat, homályos ingadozó perczeket fődöz fel szívében. Valahol olvastam: „Die Menschen sind halb wahrhaft halb lügenhaft.“ Érezzük. — Saját lelkiismeretünk minden stádiumán életünknek minduntalan azt rebesgeti: ha böcsületes vagy böcsületesebb, tökéletesebb is lehetnél! Némi joggal ugyan fogok megjelenni ama bíró előtt „a felhők fölött“, hanem támaszkodni rá nincs bátorságom, mert alkuról, szerződésről ama nagy hitelező irányában a legbátrabak se álmodjanak, ki nem fizetik adósságukat a határnapig s hátra fognak maradni még a kamattal is. Halála órájának gondolatairól, érzéseiről pedig senki sem kezeskedhetik ám eleve. —

Nem támaszkodhatván semmire, hogy fogod kiegyenlíteni a valóság és az erény eszménye közti meghasonlást? *Hű által, melly a szeretet természeténél fogva föltétlenül megadja szívét annak, ki azt alkotó s belé végzetlen kielégíthetlen vágyódást jobb, tisztább állapotok után.* Az üdvözítő hit alatt tehát nem értetik az, hogy bizonyos pozitív hittételeket magunkénak valljunk, mert ez értelem működése levén, a legrosszabb embernél is föllelhető; *hit*, az evangéliom és egyházunk komoly értelmében, a *lélek amaz ener-*

gíája, mely tökéletlensége eleven érzetében, de a tökéletesség utáni folytonos törekvésben, Isten kegyelmére fekteti nyugalmat, innét s túl a síron. — Más alapra nem építheti nyugalmat a földi szenvedések közt is vidorúl élni halni akaró ember azon genialisok kivételével, kik önmagokat imádva, az egész világot megvetni, alkalmilag taposni, geniálitásnak lenni vélik.

A vallásphilosophiájáról, tudom, szeretnek sokan beszélni, — az pedig nem egyéb mint: *a vallásos szellemnek gondolkozása, vizsgálódása ön maga fölött*. Két tétel foglaltatik ebben: *egyszer*, van az emberben, rangkülönbség nélkül, olly lelki irány, erő, érzelem, mely vallásos szellemnek neveztetik, — *másodszor*, ezen vallásos szellem vizsgálódhatik a fölött, hogy önmagában minő vallásos elveket, igazságokat hordoz, érez? Urunk által kijelentett, szavakba foglalt hit általi üdvözítésről szóló igazságot föl nem lelné valaki saját vallásos szellemében? Ellenkeznék talán a protestantismus ezen alapelve keblünk legfensőbb bírójával, lelkiismeretünkkel? Képzeljük magunknak nemünk legjobb-jainak, legdicsebbinek egyikét, kik éltenek vagy élnek, kiterítve szemünk előtt a halál néma csöndes föntségében, — mi? nem léphetne bár mellyikünk, avagy az egyház szolgálja a hullához, s nem mondhatná el fölötte a legvilágosabb öntudattal, habár meghatva is a pillanat hatalmától: Istenem! légy irgalmas e halott-nak is, kinek lelke, ezernyi tévedéseit ha le nem engesztelheté ezernyi szenvedésekkel, annál nagyobb mértékben szükségeli irgalmadat!?

Mondják: úgy nem tud senki búsúlni, mint a magyar. Kedvem volna opponálni; egy pár magyar szó sokat tud fajunkkal felejtetni; de hagyjuk abba, hogy nagyon búsul a magyar, én csak azt jegyzem meg, hogy e *búsulásnak talán híjánnyzik: mennyei zamatja*, — vallásos remény párosúlva komoly önmagába téréssel.

Itt könnyelműség — merő ellentétben a reánk nehezedett időkkel, ott maroknyi pornak kérkedése ellentétben annyi jajjal, mely a leghatalmasabbakra is húllt alá! Annyira fölrázott, nagyszerű fejlődési korszakban, mi kevés kitűnő jellem, mi kevés tö-

rődés a bíraskodó történettel, melly határozand, valljon az emberek átkot vagy áldást szórjanak-e sírunkra! Ilyen tünemények mellett nem csoda, ha magasabb tulajdonaink elhitetik velünk, hogy Isten kegyelméhez csak azok forduljanak, kik *tulajdonaiikkal el nem fedhetik hibáikat*.

Luther e hit általi igazulás, üdvözítés tanáról azt tartá: ha csak ez megmentetik, meg lesz mentve a keresztyén vallás is. Jellemzi e nyilatkozata nemcsak a reformátóinak indulási pontját, melly e szerint igazán vallásos, erkölcsi volt, hanem egyházunknak roppant befolyását, malasztos hatását az europai viszonyok fejlődésére.

Alapelveinél fogva ezen egyház *bensőité* a keresztyén vallást, a *lelkületre* fordítá főfigyelmét, — nem csupán az értelmet, hanem mindenek fölött *jellemeket* törekszik képezni, edzeni, nagygyá nevelni. Hitet követelve övéitől, épen nem követel *könnyű dolgot*, hanem a *legnehezebbet*, t. i. lelki erélyt, melly győzedelmeskedjék az érzékek által állított tényeken, s bizzék az eszmékbe, a szellemnek mindenhatóságába, végtetes győzedelmébe és az Isten kegyelmébe, hogy kínos kétségeink, gyors sorsfordulataink, égető könyeink ne dűlhassák föl életünk boldogságát.

Nem értenek hozzá, kik azt mondogatják: a hit csak papnak és népnek való! Hát azzal, ki sem pap, sem népből való, nem fordulhat olly nagyot a sors, hogy nem marad egyebe helyzetében, mint a vallásos hit? — Meggyőződéseim szerint épen a szabadságot szerető ember legkevésbé nélkülözheti azt; valamint az is bizonyos, hogy mélyebb, jöltevőbb, hathatós mozgásban mi sem tarthatja fön a lelket összes tehetségeivel, mint az evangyéliom szerinti eleven hit. A történelem szerint is igazán hegyeket mozdított ki helyükből, s gyakran parányi eszközzel, erővel csodákat mívelt. Maga a keresztyénség egy ollyan csoda! Nem volt az éjszának óriása, sem nyugoti hatalmasságai, kikkel Urunk szövetkezett volna terve kivitelére. Vallásos hitében föllelé a sziklát, mellyre országának oszlopait állítá föl! Soha szellemiebb, egyszerűbb eszközzel nem létesített nagyobb,

nevezetesebb világfordulat, soha nem tétetett terjedelmesb hódítás a szívek világában, mint a keresztyénség megalapításában. Egyetlen egy hittől elragadott szív olly szellemet ébresztett, melly egy világbirodalommal megküzdött, s romain a kereszt hatalmát emel! Hogy e körülményben valami rendkívüli, nagyszerű, példátlan rejlik, elismeré azt ama porosz király is, kinek a vallásosság különben nem vala leggyöngébb oldala, mert „en demandant l'opinion sur *le plus grand homme* de la terre, il se déclara pour Jésus-Christ, qui avait su avec très-peu de moyens opérer de bien grandes choses.“

* * *

Int az idő, még egynehány szó, s leteszem a tollat.

Folyó hivatalbeli foglalatosságaim közt, és a napok rohamától üzetve, mik egyházunk jelen átmeneti stádiumának olly rövid határidőt szabnak, ezen pár napi munkát számtalan gyarlóságaival egyebet nem vár, nem igényel, mint, hogy javíttassék avatottabbak által, serkentsen a tárgy sikeresb kimerítésére szerencsésb tehetségűeket, és szolgáljon bizonyságul, hogy a magyarhoni evangy. lelkésznek állása ilyen időpontban, olly előzmények és sajátságos korbetegségeink következtében, szerfelett nehéz. Ő hálados, örömtelt szívvel ismeri el 300-dos egyházi alkotmányunk előnyeit, s legnemesebb értelmében a szónak büszke arra, hogy épen hazánkban, e nem ismert és gyakran félreismert hazánkban, a reformációnak megindítása és bevégezése egyszerre történt, egy vajudással véghezment, holott a protestantismus anyaföldén bevégezettnek nem tekintetik azért, mivel az egyházi szervezet nem presbyteriális s a XVI. század előtti hatalombitorlás csak személyekben változott, nem lényegben²³⁾, ő érzi, hogy a leérkezett törvényjavaslat némelly törekvései az eredeti keresztyén egyház szervezetétől idegenek s majd nem oda irányozvák, hogy nálunk is, mint 1840-ben Dresda

²³⁾ Dr. G. L. Grossmann: Über eine Reformation der prot. Kirchenverfassung. Leipzig, 1833. S. 18. és 93.

mellett egy falusi gyülekezettel történt, mely egy templomi telken fölépítendő előleges költségvetés szerint öt tallérba kerülendő híd iránt fölterjesztést nyujta be, az illető főconsistoriumnál, és a bizottmányok, tudósítások, láttelelményezésekért 80 tallért kellett fizetnie, — hogy mondom nálunk is illetően nehézkes, lassu és hosszadalmas igazgatás hozatassék be, mely az egyházi közérzelmet inkább elfojtaná mintsem elevepítené; elismerve s érezve mind ezt, hódol a magyarhoni lelkész osztatlan lelkesüléssel az elveknek: de nem titkolhatja el magának, hogy ezen elvek is elhanyagoltattak s idegen elemű kinövésektől elborítottak, holott a fejlődés és haladás véghetetlenségénél fogva ők is tökéletesíthetők. Hallgassa el meggyőződését, nyomja le aggodalmait? Hallgatni maga idején nagy erény, de beszélni, midőn kell, még nagyobb. Beszélni pedig kell akkor, a midőn észreveszünk táborunkon gyenge, oltalmazatlan oldalokat, mikén betörhet nem a féltett külellenség csak, de kitörhet önmagunkra a belellenség is. Amarra figyel a közvélemény, én emerre is akartam figyelmeztetni. Amaz ellen készült, tört, védett eddig országszerte a protestans egyház: én szemügyemet fordítván emerre is, őszintén és bátran közlém abbéli véleményemet, mikép amazt túlsötétre, emezt túlszépbe festjük, holott is meggyűlvén bajaink kívül és belül, az orvoslást magunkon kezdeni, nemcsak tanácsos, de korigényű történelmi kötelességünk. Egyhangulag, lelkészekről világiaktól történt az ellentállás, az elutasítás: ám már most egyértelműleg, lelkészek és világiak, lássunk az alkotás, építés gyökeres munkájához! Magasabban dobog a szívem azon látványra, melyet az 1856-ki év alkonyodozásával nyujtott a magyarhoni lelkézség a világ színe előtt. Tömegestül bevallotta hivatásának ígéit, ajkain lakozó keresztyén vallásnak erényeit: az alázatosságról, az önmegtagadásról, és önzetlen ragaszkodásról a protestantismushoz! Megadhatjuk neki a teljes, emberséges becsületet, mert igazán „mindenek fölött keresé az Isten országát“ a szőnyegen levő úgben. Önökön most a sor, egyházunk előkelő fia! hasonló látvánnyal az *önzellen, lelkesedésből eredő vallásosságnak, egyházi*

lángbuzgalomnak, megörvendeztetni a lelkeseket és meggazdagítani *magas tulajdonaik, nagy érdemeik* kincstárát. Részvétért *nagyobb, forróbb, tisztább* részvétért könyörgünk, — Isten úgy segítsen halálunk óráján, nem esedezünk egyébert, csak *mélyebb és magasabb* részvétért az evangéliomnak dicső, emberi szóval ecsetelhetlen dicsőségű vallás és szent, szeretett egyházunk iránt! Minket nem érdekelhet csak az egyház külszerkezete, hanem önöknek állása, viszonya is a valláshoz, s erről bizonyító cultushoz. Ez lelkünk legközelebb hazája, mellyen kívül nincsen számunkra hely! Ez hivatalos örömeink és keserveink, sőt kedélyünk boldogsága és boldogtalanságának forrása. Panaszatlan teljesítjük legfárasztóbb, legnehezebb kötelességeinket, majd a szenvedők, kór s haló ágyánál, majd a szomorú sírkert gyötirelemhalmai közt! A mennyi nyomort, fájdalmat és súlyos kínokat rámért az Isten e világra, annyinak élő képe bevési magát lelkünkbe, át kell azt érezni ez érző szívnek, nézni és hallgatni kell, sőt még vigasztalni a megtört emberi szívnek olly följajdulásai mellett, a midőn nem szólni, de szökni szeretne az egyház megbízottja messze, messze a fájdalom színhelyétől. Int végre az Ur-lehija szolgáját pályájáról, — letesszük a vándorbotot s a végküzdelem képei mit mutatnak a búcsuzónak? Siránkozó elhagyott özvegyet, vagyontalan árva magzatokat!.. Hogy *ne* szeretnők azon egyházat, mellynek szolgálni annyi szent öröm és szent fájdalomba kerül? Ne csodálkozzanak hát, hogy azt óhajtjuk, *mikép az egész világ szerelmünk tárgyáért úgy hevüljön* mint mink, hogy szeresse kiki a protestestans egyház nemcsak formáját de lényegét is, nem csupán mellékczelök fejében, hanem a vallásos eszmék, a vallásos élet kedvéért.

Ezt amúgy is tudjuk, tesszük és teendjük, kár volt e miatt feleselned, leczkéző szereped felesleges, nevetséges.“ Hiszik? Poldogtalan én, ki még csak a legközelebb múltra sem tekinthetek visszás érzelmek, leverő aggodalmak nélkül! Még koránsem látom egyházunkat olly úton, melly fölöslegessé tenné az intést, a figyelmeztetést.

Megfogadná az ember, hogy a lefolyt évtizednek kárán

okult a magyar, különösen a protestáns magyar, pedig csatlakoznék. Egy tény olvastassa önöket utóbbi soraim közt.

A selmeczi lyezumról tetszett valakinek szélnek bocsátani ajánló hírül, hogy biz az panszláv iskola! Tulajdonkép csak szélről lehet szó, a hírközlő nem más mint magyar phantasiánk, keleti bizalmatlanságának ösbajával, mert a vád *tudunkra* (Honth még Magyarországon van) más alapos bémiznyúlt okon és tényen nem nyugszik, mint azon, hogy Selmecz csakugyan egy stáncziónál tovább fekszik Debreczentől. Ezen panszláv lyceum az egyetemes ág. hitv. főiskolának 1850-diktől fogva egy-egy példányával szolgált az olyan megrögzött panszlávismusnak, névszerint: posonyinak *Csecsetka* és *Botár*, sopronyinak *Király Pál*, — szarvasinak *Breznyik János*, — eperjesinek *Kunczius Károly* urakban. — Ezen panszláv lyceumban szórul szóra minden tudomány panszláv nyelven taníttatik, a világért sem tudna ott a professor urammal boldogulni egy palóc polgártársunk, csak egy vigaszunk van e siralmas körülmények közt, t. i. hogy talán e principio opponendi, az oda költözködő árvai, liptói, turóczi diákok — *magyarul* megtanulnak és a nyilvános vizsgákon e nyelvben remekelnek. —

Az iskolák „lenni vagy nem lenni“-ről határozott a magyarhoni protestáns egyháznak mind a két felekezete; a superintendentiák csak úgy vetekeedének egyik a mással, s mindenik legalább egy intézetet fölkarola. A bányakerület okosabb óvatosabb politika szerint indult, — majd nem ért rá gondolni e tárgyról, majd bizottmányokra bízta az iskolák ügyét s ezek a kerületi gyűlés előtt mindig megtartották tanácskozásukat és véleményeket is adtak; egyik előkelő esperessége pedig e kerületnek azt határozá: ha tudni fogjuk hányadán vagyunk egyházi és iskolai szervezetünkkel, protestáns függetlenséggel, adunk majd ezereket az iskolákra, mostanára nem adunk semmit, — éljen! éljen volt a harsány viszhang. Kicsoda micsoda éljen? az: hogy nem fizetünk! Ha az egész magyarhoni egyház így okoskodik vala, s a tűznek oltásához a tűznek elállása után készülne: ugyan mi volna ma Posony, Sopron, Eperjes, Szarvasból? Nem

lehet-e valakivel jót tenni azon határpontig, míg érdemesnek tanusítja magát a jótéteményre? De az egész furcsaságnak, tréfának mi a szomorító oldala? *Ismét és örökké csak a nemzeti-ség a főrugony — vallás, egyház mellékdolgok!* Vesszen a felföldi protetantismus, vérezzen el dicstelenül e bércek hegyek közé szorított szegényebb sorsú evangyéliumi nép, ne legyen Kárpátoktól Dunáig egy protestáns intézet sem: hiszen csak tó, vallás, tót nép, tót intézet merülend el! Ah! ti vérpadon kit múlt apáink, kik 300 esztendeig tartottátok fen Selmece oskoláját a magyarhoni protestantismusnak, habár ez nem csupa magyar emberekből — de *mindig* csak keresztyén lelkekből állti nem nyugodhattok békében e soha, a világon nem létezett nem látott szűkkeblűség, eszmezavar miatt! Posito non concessio: hogy Selmece közvetlen kevesebb hasznót hajtana bé a magyar nemzetnek mint Sárospatak vagy Sopron: *Szabad-e az egyháznak mint egyháznak a más ajkuakat elhanyagolni, rólok lemondani?* Elég a felelés. Tartozom még a keresztyén lovagiasság szellemében végső nyilatkozatommal ez ügyben, és amúgy lutheránusan televevén szájamat nyilatkozván: ki Selmece lyceumát az említett téviránnyal gyanusítani nem fél, nem pirúl, az rágalmazó, magyarabbúl mondva hazudik! Tartozunk ezen nyilatkozattal leginkább Honth egyházmegye előkelőinek, kik épen e tél folytán lelkes csperes felügyelőnk *'Sembery Imre* és kitűnő buzgalmú neje, *Géczy Johanna* asszonyság által buzdítva, szokott magyar bőkezűséggel adakoztak az említett lyceumra.

Kérdem már most: azon az úton járunk-e már, mely a kölcsönös bizodalom, az önzetlen valláshoji szeretetnek ösvénye levén, szükségtelenné teszi a figyelmeztetést, a feddést és szívóhajok közlését? A magyarnak vannak pillanatai, mikben nem is hasonlít magunkféle mindennapi legyek természetéhez — olly ragyogók olly magasztosak; Festetics elkeseredik — és százezzeivel Georgikont alapít, — Széchenyi föllelkesedik — és egy évi jövedelmét nemzétének rendelkezésére bizza, — Királyhágón túl, mostoha körülményeink daczára, egy tollvonással nemzeti Múzeum emeltetik, mert gr. Mikó Imre magyar ember, s ez pillá-

natokban szeret olyt alkotni, mihez nem magyarnak évek szükségese. De én nem írok regényt, sem halotti prédikációt, melynek az a főkélléke: „ha jót mondani nem tudsz — a rossz-
szat hallgasd el!“ Én épen ennek fölfedezésével bibelődtem, hogy
utánam élők amabban gyönyörködhesse. .

Az áldások virágokat hullató tavaszát mi lelkészek nem
remélhetjük egyedül az autonomia és presbyterialis rendszer
megmentésétől, hanem vallásos egyházi ujjaszületésünktől. Ki
ezt ábrándnak, túlságnak, papi praetensiónak tartja, annak egye-
bet jelenleg nem válaszlok, mint „ars non habet osorem nisi
ignorantem!“ . . .

Nem rég németországi járatomban többektől figyelmeztet-
tem egy mérges kis cikkre, mely Magyarországból kelt, és a
berlini protestáns szabadelvű lapban megjelent. Veleje-magja
ez volt: a magyarországi protestáns egyházban csak a nép va-
gyon ébren, előkelői szenderegnek; a keresztyénség iránti indif-
ferentismus megcsontosult megtestesült ez osztályban, mely vér-
rel szerzett s hagyományozott egyházáért is csak *annyi*ben ér-
dekli magát, a *mennyiben* kiváltsággal bír, sem egyházra, sem
oskolára nem adózni — de mindkettőjüktől uraltatni.

Védem egyházunk állapotját, s tán nem sikertelenül; néha
néha én is szoktam egyet mást tudatni a német külfölddel, ki-
emelve természetesen csak a fényesebb oldalainkat: idehaza azon-
ban a szennyes ruhára is lehet gondunk, s a külföld vélemé-
nyét különösen a szellemi élet legfontosabb alkatrészéről, vallá-
sos életünkről ignorálni, megboszulatlan nem maradna.

A méltányos olvasó nem tagadhatja el ez irattól a huma-
nitás szellemét, habár neheztelhet pártja értelmében, hogy egy
párthoz sem szegődtem, elismerve a jót, az igazat itt is, amott
is, de nem esküdve egyik pártnak igéire sem.

Vajha ez ünnepélyes korszakban, midőn honi egyházunkon
protestans Európának szeméi függnek, teljesülne rajtunk a keresz-
tyénségnek régi békemondata: in dubiis libertas, in necessariis

unitas, in omnibus caritas! S ennél is többet mond nyugotnak híres egyház-atyja Ágoston —s vajha soraimra nézve is teljesednék — midőn ezt mondja:

Quisquis hacc legit, ubi pariter certus est, pergat mecum, ubi pariter haesitat, quacrat mecum, — ubi errorem suum cognoscit, *redeat ad me* (ez a legnyaktörőbb szó a magyar szótárban), ubi meum revocet me. Ite ingrediamur simul caritatis viam, tendentes ad eum, de quo scriptum est: Quacrite faciem ejus semper! —

DE BALLAGI CÉZA.

Lauffer és Stolp kiadó-könyvkereskedésében

megjelentek következő ajánlható művek:

Ummaßgebliche Ansichten über den Ministerial-Entwurf zu einer Kirchen-Coordination der Evangelischen beider Bekenntnisse in Ungarn u. s. w. Mitgetheilt von Josef Székács, übersezt von Joh. Hunfalvy. Preis 36 fr.

Család könyve. Hasznos ismeretek és mulattató olvasmányok. Szerkesztik Greguss Agost és Hunfalvy János. III-dik Évfolyam. Előfizetési ár 8 füzetre 4 pft. 20 kr.

Nőnevendékek könyvtára. Tanodai és magán használatra készíté Gyurits Antal.

I. kötet Magyar nyelvtan ára 30 kr.

III. kötet Természetrájk ára 30 kr.

IV. kötet 1-ső és 2-dik füzet Természettan 1 pft. 12 kr.

Népszerű levelek tudomány-reformot illetőleg. Minden gondolkodni és számítani tudó használatául.

Rónyi Sándor által. Diszkiadás 2 pft.

Szalay László Magyarország története.

I.—IV. kötet 14 pft.

V. kötet 1857 Márcziusban jelenik meg. 4 pft.

Csengery Antal történeti tanulmányok I. kötet 2 pft.

Montesquieu a romaiak nagysága és hanyatlása,

azoknak politikája a vallásban. Magyarította Pados János. 1 pft. 20 kr.

Magyarország és Erdély eredeti képekben, történelmi és helyirati szöveggel írta Hunfalvy János.

E pompás munka kétféle kiadásban jelenik meg. t. i. olcsó kiadásban, egyegy füzet 30 kr.

és 4-rét diszkiadásban, egy egy füzet 1 pft. 12 kr.

Összesen 54 füzetet teend, 36 füzet Magyarországot, a többi füzetek pedig Erdélyt fogják tárgyalni. Minden 3—4 hétben 1 füzet jelenik meg, a 36-dik füzet átvételével minden előfizető gyöngyörű és nagy aczélmetszetet díjúl ingyen kap. Ez aczélmetszet s az eddigelé megjelent 4 füzet minden hazai hiteles könyvkereskedésben megnézhető.

Bauhofer György, budai lelkész. Az összpontosító főelv a prot. egyház kormányzatában, s a világiak elnöksége a magyarhoni egyházban. Történelmi adatokkal, megvilágítva.

Ára 20 kr. pp.

PESTEN.

NYOMATOTT HERZ JÁNOSNÁL.

1857.

